

Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)

Victor Fontanier's Consulate at Trabzon (1830-1832)

Özgür Yılmaz*

*"Bana öyle görünüyor ki, burada (Trabzon) bir konsolosluk Levant bölgesinde
İskenderiye'den sonra en faydalı konsolosluk olacaktır."*

Victor Fontanier.¹

Özet

1830'lu yıllarda Trabzon ticaretinin kazandığı ivmeyi, Fransızların 1827'den beri kapalı olan konsolosluğu yeniden tesis etmeleri ve buraya yüksek beklentilerle daha evvel Fransız hükümeti tarafından Doğu'ya gönderilen Victor Fontanier'nin tayin edilmesinden anlamak mümkündür. Fransızlar, İngilizlerin İran transit ticareti için Trabzon'u önemli bir üs olarak seçmeleri ve daha da önemlisi 1820'li yıllarda Gamba'nın Tiflis Fransız konsolosluğu olarak, İran ve Gürcistan ticaretine yönelik girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Trabzon'da gelişen uluslararası ticaretten istifade etmeye çalışmışlardır. Fransa'nın Trabzon'da gelişen ticaretteki bu ısrarı, Fransız Dışişleri Bakanı Polignac'ın Fontanier'ye verdiği 10 Haziran 1830 tarihli talimatlardan görülebilir. Bunun yanında 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, bölgedeki siyasi gelişmeler de büyük devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu bağlamda, Fontanier Fransız hükümeti tarafından bölgedeki Fransız çıkarları için çok geniş siyasi ve ticari bir misyonla bir kez daha Doğu'ya, bu kez geçici konsolosluk görevlisi olarak Trabzon'a gönderildi. Fakat Fontanier'nin kısa görev süresi bu beklentileri yerine getirmediği gibi Fransız ticareti de İngiliz ticaretinin çok gerisinde kaldı. Bu makale, Fransız arşiv kaynaklarından ve Fontanier'nin seyahatnamesinden hareketle Trabzon'da uluslararası ticaretin başladığı bu dönemde, Fontanier'nin konsolosluğunu inceleme amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Fransa, Fransız Konsolosluğu, Fransız politikası, transit ticaret

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: ozgur.yilmaz@gumushane.edu.tr

¹ Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE), Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC), Correspondance consulaire et commerciale, (CCC), Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 2 Mayıs 1831.

Abstract

It is possible to understand the rise of Trabzon trade in 1830s from the French decision to re-establish with great expectations the French consulate which had been closed since 1827, and the appointment of Victor Fontanier, previously sent by the French government to the Levant. The French, after the British decision of Trabzon as a commercial centre for Persian transit trade and more importantly, the failure of Gamba's mission as French consul at Tiflis to develop French trade with Georgia and the Persia, tried to take part in the international trade developed in Trabzon in 1830s. We can see the French desire for Trabzon trade in the extensive instructions given by French Foreign Minister Polignac to Fontanier in 10 June 1830. Besides, the political developments created by the Ottoman-Russian War of 1828-1829 in the region began to attract the attention of the great powers. In this context, Fontanier was sent again to the East, this time as a consular agent to Trabzon, by French government with a very comprehensive political and commercial mission for the French interests in the region. However, Fontanier's short consular period neither responded the French expectations nor the French trade developed in Trabzon market like the British trade. Referring to the French archival sources and Fontanier's travel book, this paper aims to evaluate the consulate of Victor Fontanier in 1830-1832.

Keywords: Trabzon, France, French Consulate, French policy, transit trade

Giriş

Diplomasinin bir ayağını teşkil eden konsolosluk kurumu hakkında Türkiye'deki çalışmaların geçmişinin çok eskilere gitmediği ve Osmanlı ülkesindeki yabancı konsolosluklara ilişkin çalışmaların yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Elbette yerli tarihçilerin Osmanlı coğrafyasına ilişkin yurtdışı arşiv malzemesi ile yakın bir zamanda tanışmaya başlamalarının ve bu alanda yeni çalışmaların icra edilmesinin de müspet bir etkisi oldu. Temelde mahalli tarih araştırmaları ile bir ivme kazanan bu yeni kaynak kullanımı beraberinde konsolosluk kurumu, belli bir ülkenin konsoloslukları ve bunların faaliyetleri hakkında yeni çalışmalar yapılmasını da teşvik etmiş görünmektedir.² Zira Osmanlı coğrafyası konsolosluk kurumunun tarihi gelişimini izleyebileceğimiz en uygun araştırma sahasını teşkil etmektedir.

² Funda Adıatar, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1 (2011), s. 1-34; Onur Kınlı, *19.Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009; Ali Efdal Özkul, "The Consuls and Their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies*, 8/2 (2013), s. 239-283; M. Akif Erdoğan, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri* (24-27 Kasım 1998), Gazimağusa 1999, c. II, s. 316-328; Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu

İlk izlerini antik dönemlerde gördüğümüz konsolosluk kurumu tarih içinde önemli değişiklikler geçirmiştir. Konsolosluk asıl şeklini Ortaçağ'da kazanmaya başlamış ve İtalyan şehir devletlerinin deniz aşırı faaliyetleri ve özellikle de Haçlı Seferleri sonrasında daha kurumsal bir karaktere bürünmüştür. Bilhassa 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da coğrafi keşifler ile monarşilerin güçlenmesi, şehirlerin gelişimi, ticaretin ve üretimin artması sonucunda konsolosluk kurumu bu yeni düzen içinde daha önemli hale geldi. Konsolosluk kurumunun gelişiminde 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda en üst düzeye çıkan uluslararası ekonomik rekabetin de mühim bir etkisi oldu. Bu yeni dönemde konsolos sadece ticari meselelerin değil, temsilcisi olduğu ülkenin politikalarının da takipçisi haline geldi. Böylece konsoloslara siyasi, ticari ve adli olmak üzere üç alanda hizmet eden bir memuriyet özelliği kazandırıldı.³ Bu çalışma, Karadeniz'de uluslararası rekabetin yükselmeye başladığı 1830'lu yıllarda Fransa'nın bu rekabette yer alma mücadelesini, Fransız konsolosluk sistemi ve dönemin siyasi şartları altında, Fontanier'in bu bir buçuk yıllık konsolosluğu örneğinde inceleme ve Türkiye'de konsolosluk kurumu üzerindeki çalışmalara Trabzon örneğinde bir katkı yapma amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel kaynakları Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin La Courneuve'deki

(1879)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12 (2002), s. 57-97; Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (2002), s. 223-238; Ayşe Bayraktutan, *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010; Funda Adıtatar, *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetler (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarından*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011; Musa Şaşmaz, "İngiliz Kaptan Cooper'ın Kayseri Konsolosluğu (1879)", *Birinci Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 325-336; Musa Şaşmaz, "Teğmen Ferdinand Bennet'in Kayseri Konsolosluğu 1880-82", *Üçüncü Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 473-481; Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Stewart'a Göre Antalya 1880-82", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Köpraman'a Armağan*, Berikan Yayınevi, Ankara 2003, s. 564-577; Musa Şaşmaz, "Alfred Biliotti'nin 1885'teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetinde Eğitimin Durumu", *Tarih ve Toplum*, 163(1997), s. 41-53; Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

³ Konsolosluk hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, c. VI, MEB, İstanbul 1985, s. 836-840; Gérard Le Bouëdec- Jörg Ulbert, *La fonction consulaire à l'époque moderne: L'affirmation d'une institution économique et politique (1500-1800)*, PU, Rennes 2006; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004; Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay Ankara 2002, s. 178-180; Konsolosluk tercümanları için bk. Kemal Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, 146 (1996), s. 17-23; Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 39-124.

merkezinde yer alan “*Correspondance consulaire et commerciale*”, “*Correspondance politique des consuls*”; Nantes’deki merkezinde yer alan İstanbul Fransız Elçilik Arşivinin Série D kataloğundaki “*Correspondance avec le poste de Trébizonde*” tasnifleri ile Fontanier’nin Trabzon’daki görevi süresince yaptığı gözlemleri içeren seyahatnamesidir.

Tarih boyunca Güney Karadeniz’in en önemli limanı olan Trabzon, özellikle Karadeniz’in uluslararası ticarete açılmasından sonra belki de daha önce hiç yaşamadığı iktisadi bir gelişme dönemine girdi. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya’nın serbest ticaret hakkı kazandığı Karadeniz’in kaderini etkileyen en önemli gelişme ise bu denizin Avrupa ticaret ve denizciliğine açılması oldu. 1784’te Avusturya, 1799’da İngiltere, 1802’de Fransa ve 1806’da Prusya’nın Karadeniz, Tuna ve Boğazlarda ticaret yapma hakkı kazanmasıyla, Karadeniz yavaş yavaş Avrupa iktisadi yayılmasına sahne olmaya başladı.⁴ Şüphesiz bu iktisadi yayılma siyasi ve askeri bir etkiyi de beraberinde getirdi. Karadeniz’de ticaret hakkı kazanan bu ülkeler öncelikli olarak Karadeniz sahillerindeki ticareti ve kendi ülkelerinin çıkarlarını gözetecek bir konsolosluk ağını tesis etmeye başladılar. Elbette burada ilk girişimi yapan ülke de Rusya oldu. Avrupalı devletlerden çok daha önce Karadeniz’de ticaret hakkı elde eden Rusya, Sinop ve Trabzon gibi önemli limanlarda konsolosluklar açtı.⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rusya örneğini ciddi manada takip eden ilk ülke ise Fransa oldu. Bilindiği gibi Napolyon’un Mısır Seferi Osmanlı-Fransız ilişkilerine çok ciddi bir darbe vurmuştu. Mısır’daki işgal döneminde (1798-1802) iki ülke arasındaki siyasi münasebetler askıya alındığı gibi Osmanlı-Fransız ticareti durma noktasına geldi.⁶ Bu ortamda Mısır’ın boşaltılmasından sonra Fransızların en önemli amacı Osmanlı ülkesindeki eski ayrıcalıklarını yeniden kazanmaktı. Bunun yanında Fransa’nın, güçlü bir Rusya ve İngiltere’ye karşı her zaman Osmanlı Devleti’ne ihtiyacı vardı. Aynı şekilde Osmanlı Devleti’nin de bu kaygan siyasi zeminde Fransa ile bozulan ilişkileri düzeltmeye yönelik bir politikası vardı. Bu politika çerçevesinde Osmanlı hükümeti, Fransa’nın Karadeniz’de ticaret yapmak için uzun zamandan beri dile getirdiği talebin kabul edilmesine karar verdi.⁷ Zira bu hak Fransızlara karşı Osmanlı-İngiliz ittifakının bir sonucu olarak İngilizlere de verilmişti. İşte Karadeniz’de İngilizlerin

⁴ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, (çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul 1993, s. 32-33.

⁵ Ruslar 1785’te Sinop’a bir konsolos tayin etmişlerdi. Bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006, s. 108-109; Ruslar, Trabzon’daki Dubrovnikli bir tüccar olan Roubaud’u 1806’da bir süre konsolos olarak tayin etseler de bu görev fazla uzun sürmemişti. AMAE, CADC, CCC, Sinope, Fourcade’dan Dışişlerine, Sinop, 5 Ağustos 1806; Faruk Bilici, “XIX. Yüzyılın Başlarında Trabzon’daki Fransız Konsolosluğu: Paris’in Asya Kapısı”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3 (2007), s. 44.

⁶ Emile Levasseur, *Histoire du commerce de la France*, Paris 1912. s. 19.

⁷ İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara 1999, s. 332-334.

gerisinde olmak istemeyen Fransız hariciyesi, Galip Efendi ile Talleyrand arasında 25 Haziran 1802'de imzalanan Türk-Fransız Barış Antlaşması ile Karadeniz'de ticaret yapma hakkı kazandı. Bu antlaşmanın ikinci maddesi ile Karadeniz'de serbestçe ticaret hakkı kazanan Fransa üçüncü madde ile de bu ticaretin koruyucu ve uygulayıcıları olarak, gerekli gördüğü yerlere görevliler veya ticari komiserlikler kurma hakkı kazanıyordu. Böylece Fransız konsolosluklarının tesis edilmesi için de gerekli zemin hazırlanmış oldu.⁸

Fransız hükümeti, Güney Karadeniz limanlarında kuracağı konsolosluk veya ticari komiserlik ağının merkezi olarak Sinop'u seçti. Pascal Fourcade Sinop'a genel komiser olarak tayin edildi. Bu komiserliğin alt birimi olarak Ereğli'de ve Trabzon'da birer alt komiserlik kuruldu. Ereğli'de Louis Allier, Trabzon'da da Pierre Dupré yardımcı komiser olarak bu şehirlerdeki ilk Fransız diplomatik temsilcileri oldular. 1802'nin sonlarında Büyükelçi Brune ile Toulon'dan yola çıkan bu üç konsolos 6 Ocak'ta İstanbul'a ulaştı. Fakat bu üç görevlinin görev yerlerine gidebilmek için 1803 sonbaharını beklemeleri gerekti.⁹ Allier 13 Ekim'de Ereğli'ye¹⁰; Dupré de Eylülün sonlarında İstanbul'dan hareketle ekimin ortalarına doğru Trabzon'a ulaştı.¹¹ Fourcade ise 9 Ekim'de İstanbul'dan hareket ederek 14 Ekim'de Sinop'a vardı.¹² Lakin Fransız hariciyesinin bu diplomatik planları istenilen neticeyi vermedi. Ereğli'ye atanan Allier, şehrin idarecisi olan İbrahim Bey tarafından hiç iyi karşılanmadı. Allier neredeyse iki ay tutuklu olarak kaldığı Ereğli'den aralığın ortalarına doğru bir Rus gemisi ile İstanbul'a kaçtı. Bunun üzerine Ereğli'deki alt komiserlik kapatıldı. Fourcade ise zaman zaman çok zor duruma düştüğü Sinop'ta 1809'a kadar kalabildi ve bu yılın şubatında Kırım'a kaçtı. Sinop konsolosluğu 1812'ye kadar konsolosluk tercümanları ile açık kalsa da 1812 yılının başlarında Fransız hükümeti Sinop ve Ereğli'deki konsoloslukları ilga etti ve sadece Trabzon'dakini genel bir konsolosluğa çevirdi.¹³ Böylece Trabzon konsolosluğu Karadeniz'in

⁸ Compte de Saint-Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris 1877, s. 523-537.

⁹ AMAE, CADC, CCC, Sinope, Fourcade'dan Talleyrand'a, Sinop, 1 Prairial An12/21 Mayıs 1804; Bu konuda ayrıca bkz. Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılın Başlarında Sinop'ta Bir Fransız: Pascal Fourcade'ın Sinop Konsolosluğu (1803-1809)", *Sinop İli Değerleri Sempozyumu*, 15-18 Mayıs 2013, Sinop. (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi)

¹⁰ H. Deherain, « Les premiers consuls de France sur la côte septentrionale de l'Anatolie », *Revue de l'histoire des colonies françaises*, 17 (1924), s. 315.

¹¹ AMAE, CADC, CCC, (1793-1901), Trébizonde, Tome 1, 20 Vendémiaire An 12/13 Ekim 1803; Dupre'nin İstanbul'dan Trabzon'a yolculuğu hakkında bkz. Henri Cordier, « Voyage de Pierre Dupré de Constantinople à Trébizonde, 1803 », *Bulletin de la Section de Géographie*, 32(1917), s. 256-264.

¹² AMAE, Centre des Archives diplomatiques de Nantes, (CADN), Constantinople, Ambassade, Série D, Sinope, "Journal de mon voyage de Constantinople à Sinope".

¹³ Faruk Bilici, "La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire : « la porte du harem ouverte », Méditerranée, Moyen-Orient : deux siècles de relations internationales,

güneyinde bölgede gelişen Osmanlı-Rus ilişkileri, İngilizlerin faaliyetleri, Erzurum ve Trabzon arasındaki ticari gelişmeleri takip eden tek temsilcilik olarak kaldı.¹⁴

Trabzon'daki konsolosluğa biraz daha yakından bakıldığında ilk konsolos olan Pierre Jarôme Dupré'nin Fransızların planlarını gerçekleştirmek için uygun bir diplomatik kariyeri olduğu görülür. Carcassonne'da doğan Pierre Jarôme Dupré, J. B. Lasale ile olan bağlar sayesinde ticaret gemileri inşa etmek için büyük bir kereste ticarethanesi kurmuştu.¹⁵ Fransız Devrim Takvimi'ne göre III. yılda (1794-1795), İstanbul'daki Fransız Elçisi Descorches tarafından Arta'ya görevlendirildi. Dupré burada Fransa ile Ali Paşa (Tepedelenli) arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynadı. Daha sonra General Gentili tarafından komiser olarak Treviza ve Vonizza'ya atandı. Bu ticari geçmişinden dolayı Dupré, Bonapart tarafından 1802'de Trabzon'a yardımcı komiser tayin edildi. Fakat Allier ve Fourcade gibi Dupré de Trabzon'da iyi bir şekilde karşılanmadı. Bu nedenle Fourcade, Trabzon Valisi Tayyar Mahmud Paşa nezdinde girişimlerde bulunarak Dupré'nin Trabzon konsolosluğunu kurmasına yardımcı olunması için uzun süre uğraş verdi. 1811'de konsolos rütbesine yükseltilen Dupré 1820'ye kadar Trabzon'da gelişen iç ve dış olaylar hakkında Fransız hariciyesinin yegâne kaynağı oldu.¹⁶ 1820-1822 arasında konsolosluk boş kaldı ve konsolosluk işleri tercüman Laperre tarafından yürütüldü. Aralık 1822'de, daha önce Napoli ve Preveza'da konsolosluk yapan Pierre Dubouchet Saint-Andre konsolosluğa getirildi ve bu görevi 25 Eylül 1825 tarihine kadar sürdürdü. Saint-Andre'in Trabzon'daki yaklaşık üç yıllık ikametinin amacı Fransa'nın İran ile olan ticaretini geliştirmektir. Saint-Andre'in 1825 yılında Trabzon'u terk etmesinden sonra konsolosluk, 1825-1827 yılları arasında Beucher'nin,¹⁷ birkaç ay da Vidal'in vekâletiyle açık kalsa da 1827'de kapatıldı. Konsolosluğun bu durumu Fontanier'nin tayin edileceği 1830'a kadar devam etti.¹⁸

Fontanier'nin konsolosluğa¹⁹ tayini Fransız hariciyesinin Trabzon'a olan ilgisini yansıtmaması bakımından oldukça önemlidir. Zira Fransız hariciyesi

recherches en hommages à Jacques Thobie (dir. W. Arbid, S. Kançal, J.-D Mizrahi, S. Saul), L'Harmattan, Paris 2003, s. 60-68

¹⁴ AMAE, Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN), Ambassade, Ankara, Tome 73, Vadala'dan Albert Sarrant'a, Samsun, 24 Aralık 1925.

¹⁵ Bilici, *La France et la mer Noire*, s. 65-66.

¹⁶ Bilici, *Fransız Konsolosluğu*, s.41-46.

¹⁷ Yves Bruley, "Jean-Marie Beucher, Retour de Bagdad ou les aventures d'un drogman à l'époque romantique", *Conférence*, 25 (2007), s. 683-695.

¹⁸ AMAE, CADN, Consulat, Trébizonde, Tome 107, « *Note sur le consulat de Trébizonde* », Trabzon, 19 Kasım 1900.

¹⁹ Metin içinde bir terim karmaşasını önlemek için Fontanier'yi *konsolos*; Trabzon'daki birimi *konsolosluk* olarak nitelese de, Fontanier'nin resmi sıfatı "*konsolos yardımcılığı vekili*" (*gérant du vice consul*); konsolosluğu statüsü de konsolosluğun bir alt kademesi olan "*konsolos yardımcılığı*" (*vice consulat*) idi.

Fontanier'nin konsolosluğunda büyük beklentiler içindeydi. Bu beklentileri Fransız Dışişleri Bakanı Polignac'ın, Trabzon'daki konsolosluğa vekâleten atanan Fontanier'ye verdiği 10 Haziran 1830 tarihli talimatlardan görebilmekteyiz.²⁰ Fakat bu yüksek beklentilerin Fontanier tarafından karşılandığını söylemek oldukça zordur. Gerçekleştirmiş olduğu seyahatler ile Osmanlı coğrafyasına ve özellikle Karadeniz bölgesine aşına olan Fontanier, sadece bir buçuk yıl kalabildiği konsolosluk görevinde Fransız ticareti için önemli bir faaliyet gerçekleştirmedi. Fakat Fontanier, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bölgedeki durum, İran transit ticaretinin başlaması ve Trabzon'daki yerel gelişmeler hakkında önemli gözlemler gerçekleştirdi. Bu gözlemlerini hem Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde hem de daha sona yayınladığı seyahat notlarında da görebilmekteyiz. Bu makale Fontanier'nin konsolosluğunu, Fontanier'nin kariyeri, konsolosluğa tayin süreci, konsolosluk misyonu ve konsolosluk faaliyetleri çerçevesinde inceleyecektir.

I. Fontanier'nin Kariyeri ve Konsolosluğa Atanması

Victor Fontanier 1796'da Cantal'da doğdu. Eczacılık eğitiminden sonra 1815 yılında *École normale supérieure*; 1819'da da *École des naturalistes voyageurs*'e girdi. 1821 yılında Fransız hükümeti tarafından İstanbul'a gönderildi. 1822 ve 1829 yılları arasında Fransız hükümetinin emriyle *Doğu*'da ilk seyahatine çıktı. Bu ilk seyahatinde Fontanier İstanbul'dan Odesa'ya, buradan da Rusya'nın Kafkas eyaletlerinden Bakü'ye geçti. Bakü'den İran'a giderek Erivan ve Nahcivan'ı ziyaret etti. Hamedan yoluyla Bağdat'a giden Fontanier Basra Körfezi'ne kadar ilerledi. Daha sonra Gürcistan'a gelerek Güriel ve Mingrelya'yı ziyaret etti.²¹ İstanbul'a dönmeden önce Doğu Karadeniz sahilini, o zamana kadar çok az seyyahın takip ettiği bir güzergâhtan takip ederek gezdi. İşte bundan dolayı Fontanier'nin 1822-1829 yılları arasındaki gezilerini anlattığı ilk seyahatnamesi²² aslında onun ilerde konsolos olarak bulunacağı Trabzon ve çevresi hakkındaki ilk gözlemlerini yansıtması ve sadece Trabzon-Erzurum güzergâhını değil, pek az seyyahın tercih ettiği Trabzon'un doğu tarafını da anlatması bakımından oldukça önemlidir.²³

²⁰ AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, Tome 3, « Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde », Paris, 10 Haziran 1830 ; (Bundan sonra « AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D Trébizonde » tasnifi « CADN, Trébizonde » şeklinde gösterilecektir)

²¹ "Fontanier's Travels in Asiatic Turkey", *Museum of Foreign Literature and Science*, XVII (1830), s. 289; F. Beauvois, "Victor Fontanier", *Nouvelle biographie universelle depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, 18 (1858), s. 118.

²² Victor Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de l'année 1821 à l'année 1829*, Librairie Universelle, Paris 1829.

²³ Fontanier bu ilk seyahatinde 12 Haziran 1826'da Trabzon'a gelmiş 6 Temmuz'da Erzurum'a hareket etmişti. AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, Tome 3, Beucher'den Desages'a, Trabzon, 27 Temmuz 1826.

Fontanier'nin Trabzon'daki konsolosluk vekilliğiyle birlikte konsolosluk kariyerinin de başladığını görmekteyiz.²⁴ Fakat Fontanier bir buçuk yıl süren Trabzon konsolosluğundan sonra diplomatik hizmetine ara verdi. 1834'te Trabzon'daki konsolosluğa atanması sonrasındaki süreci ve konsolosluk dönemindeki gözlemlerini yansıtan ikinci seyahatnamesini²⁵ yayınladı. Bu eser 19. yüzyıl seyahatname literatürü içinde büyük oranda Trabzon Eyaleti'ni konu edinmesi itibarıyla ender örneklerden biridir. Bunun yanında bu eser, bir gezi kitabının çok ötesinde Fontanier'nin konsolosluğu dönemindeki izlenim ve gözlemlerinin de etkisiyle Trabzon Eyaleti'nin politik ve idari yapısı, Rusya'nın politikaları ve Fransa'nın buradaki konsolosluklarından ayrıntıları ile bahsetmesi bakımından oldukça önemli bir kaynaktır. Ayrıca, Fontanier'nin Trabzon'daki misyonunun neden başarısızlığa uğradığını göstermesi açısından da kayda değer bir eserdir.

Trabzon'daki konsolosluğu başarılı olmasa da, Fontanier'nin *Doğu*'ya olan aşinalığı nedeniyle Fransız hariciyesi tarafından gözden çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Fontanier, Trabzon'dan sonra 1837'de Basra'ya viskonsül (*vice-consul*) olarak tayin edildi. Bu sayede Arabistan ve Irak'ı gezme fırsatı buldu. Buradaki konsolosluğu Fontanier'ye Ortadoğu üzerine önemli bir çalışma, "*Voyage dans l'Inde et dans le Golfe Persique, par l'Égypte et la mer Rouge*" yapma fırsatı vermiştir. Lâkin Fontanier 1840'da, İngilizlerin faaliyetlerine karşı düşmanca tutumundan dolayı diplomatik görevinden uzaklaştırıldı.²⁶ 1846'da affedilerek Singapur'a konsolos tayin edildi.²⁷ Şubat 1848'de Fransa'da İkinci Cumhuriyet idaresinin başlaması üzerine Fontanier bu idareyi tanımadı ve görevinden alındı. 1852'de Sainte-Marthe'a (Kolombiya) konsolos tayin edilmesiyle bir kez daha konsolosluk hizmetine dâhil oldu. Fontanier, son görev yeri olan İtalya'nın Civita-Vecchia şehrinde 26 Mayıs 1857'de öldü.²⁸

²⁴ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, « *Victor Fontanier* ».

²⁵ Victor Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie*, Librairie de Dumont, Paris 1834.

²⁶ "Notice bibliographique de M. Victor Fontanier, correspondant regnicole de l'Académie", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2/2 (1858), s. 453; Christian Bange-Pietro Corsi-Raphaël Bange, "Des pharmaciens assistent au cours des animaux sans vertèbres professé par Lamarck au Muséum (1795-1823)", *Revue d'histoire de la pharmacie*, 90/333 (2002), s. 101-102.

²⁷ Maxime Pilon- Daniele Weiler, *The French in Singapore: An Illustrated History (1819 - Today)*, Editions Didier Millet, Singapore 2011, s. 41; Fontanier'nin Doğu'daki misyonu hakkında ayrıca bkz. Archives nationales (AN)- Archives du Muséum national d'histoire naturelle, Voyages et missions, AJ/15/572, « *Victor Fontanier*»; Ayrıca Fontanier'nin elçilik ile yaptığı yazışmaların kayıtları için bkz. AMAE, CADN, Consulat, Trébizonde, Tome 9, "*Correspondance départ avec le Département et l'ambassade*", (Aralık 1830- Haziran 1832).

²⁸ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n°1642, « *Victor Fontanier* ».

Fontanier 1834 yılında yayınladığı seyahatnamesinin birinci bölümüne, Trabzon konsolosluğuna ilişkin misyonunu özetleyerek başlamıştı. Burada Fontanier, Osmanlı ülkesindeki uzun ikameti sırasında Fransız hükümetine gönderdiği çalışmalar sayesinde hükümetin, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu yeni koşullarda kendisini, Trabzon'a göndererek bazı olumlu neticeler elde edebileceğini düşündüğünü belirtiyordu. Bu çerçevede görevini, Trabzon'daki Fransız konsolosluğunu yeniden tesis etmek ve Fransız hükümetinin siyasi ve ticari çıkarları için faydalı bulduğu gelişmeleri yetkililere bildirmek şeklinde özetliyordu.²⁹ Sadece bu giriş kısmından bu eserin, bir seyahatnameden ziyade Fontanier'nin bir buçuk yıl sürecek olan yeni bir “doğu misyonunun” değerlendirmesi olduğunu anlamak zor değildir. Çünkü bu seyahatname Fontanier'nin Trabzon'a olan yolculuğu dışında büyük oranda Trabzon Eyaleti'nin idaresine, ticari yapısına ve Rusya'nın bölgedeki politikalarına da ışık tutmaktadır. Buradan hareketle Fontanier'nin konsolosluğunu değerlendirirken, görevi süresince Fransız Elçiliği ve Dışişleri Bakanlığı ile yapmış olduğu yazışmaların yanında, Trabzon'daki görevi sona erdikten sonra kaleme aldığı notlara da sahip olmamız bize daha geniş bir çerçeveden değerlendirme yapma imkânı vermektedir.

Fontanier'nin Trabzon'a atanma sürecine ilişkin olarak Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde yer alan “*Série Personnel Dossier Individuel*,” kataloğundaki “*Victor Fontanier*” dosyasında bazı bilgiler bulmak mümkündür. Burada karşılaştığımız ilk belge Mart 1830 tarihlidir. Fontanier bu belgede, Trabzon'a viskonsül olarak atama kararının kendisine ulaştığını, kralın politik ve ticari çıkarları için elinden geldiğince çalışacağını ve Trabzon'a doğru yola çıkmak için gerekli hazırlıkları Mayıs ayına kadar bitirebileceğini belirtiyordu.³⁰ Fakat sadece Fontanier'nin değil, Fransız dışişlerinin de gerekli hazırlıkları bu tarihe kadar yapamadığı görülmektedir. Fontanier'nin konsolosluk misyonunun çerçevesini belirleyecek olan talimatlar ancak 10 Haziran 1830'da Fontanier'ye verilmiş talimatların ön yazısında da Fontanier'nin bir an önce görev yerine gitmesi gerektiği belirtilmişti.³¹ Bu hazırlık sürecinde kendisine, konsoloslukta istihdam edilebilecek kimseler hakkında tavsiyelerde bulunulmuştur. Burada söz konusu olan görevli ise Beucher'ydı. Beucher'nin daha evvel Erzurum ve Trabzon'da bulunduğu bahsedilerek onun tecrübeleri ile Fontanier'nin misyonunun örtüştüğü ifade ediliyordu.³²

²⁹ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 1.

³⁰ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, « Victor Fontanier », Fontanier'den Dışişleri Sekreterine, Paris, 28 Mart 1830.

³¹ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, « Envoi d'Instruction pour sa mission à Erzeroum et Trébizonde », Paris, 10 Haziran 1830.

³² AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Paris, 10 Haziran 1830.

Bütün bu hazırlık devresinin 1830 yılının ortasına kadar sürdüğü görülmektedir.³³ Fontanier'nin seyahatnamesinde, aynı zamanda yeni Yunan hükümetine hediye olarak 50.000 frank götüren *La Surprise* adlı bir yelkenli ile yola çıktıkları sırada Fransa'nın Cezayir'i işgal ettiği (5 Temmuz 1830) haberinin geldiğini not etmesi bize yolculuğuna Temmuz başlarında çıktığını göstermektedir. Fakat Fontanier doğrudan Trabzon yolunu tutmamıştır. Seyahatnamesinden takip ettiğimiz kadarıyla Fontanier'nin gemisi, Sicilya'nın batısını takip ederek Navarin'den Yunan krallığının ilk başkenti olan Nafplion'a uğradı. Fontanier Nafplion'da Fransa'nın Yunan Devleti nezdindeki ilk elçisi Baron Rouen ile görüştü. Fontanier buradan denizyolu ile İzmir'e; İzmir'den ise karayolu ile Bursa'ya ve Gemlik'ten denizyolu ile İstanbul'a ulaştı.³⁴

Fontanier İstanbul'dayken Fransız dışişlerine yazdığı bir raporda, yolculuğunun yaklaşık olarak bir ay sürdüğünü ve Trabzon'a gitmek için uygun zamanı beklediğini belirtiyordu. Fakat Fontanier'nin Trabzon'a gidebilmesi için uzun bir müddet daha İstanbul'da kalması gerekti. Ağustos ayında İstanbul'a vardığını tahmin ettiğimiz Fontanier'nin başkentteki bu ikametinde büyük oranda sıtma ile mücadele ettiği görülmektedir.³⁵ Konsolosun görev yerine gitmesini geciktirecek bir diğer engel de Trabzon'daydı. 19. yüzyılın başlarından beri zaman zaman Trabzon'da görülen veba salgını 1830 yılı yazında tekrar ortaya çıkmıştı.³⁶ Bu durumda Fontanier, elçiliğe yazdığı bir raporda, hastalığın hâkim olduğu Trabzon'a giderek kendisini konsolosluğa kapatmanın gereksiz olacağını; yaklaşan kış ile salgının etkisi geçtikten sonra Trabzon'a gitmesinin önünde bir engel kalmayacağını belirtiyordu.³⁷ Bunların yanında şüphesiz diğer önemli bir engel de Fontanier'nin konsolosluk beratını alamamasıydı. Her ne kadar elçilik, Trabzon'daki şansölye Masson'a Fontanier'nin İstanbul'a vardığı ve en yakın zamanda Trabzon'da olacağını belirtse de Fontanier Trabzon'a hareket etmek için kasımı beklemek zorunda kaldı.³⁸ Kasıma kadar gerekli beratı alamayan Fontanier, Fransız Elçisi Comte Guilleminot³⁹ ile yaptığı yazışmalarda ondan, gerekli belgelerin alması için aracı olmasını ve mevsim çok

³³ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 2.

³⁴ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Genel Sekreterine, İstanbul, 9 Eylül 1830; Fontanier'nin Fransa'dan İstanbul'a olan yolculuğu için ayrıca bkz. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 2-31.

³⁵ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Comte Molé'ye, Trabzon, 23 Aralık 1830; Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 31-45.

³⁶ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Masson'dan Guilleminot'ya, Trabzon, 1 Temmuz 1830.

³⁷ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Fransız Elçisine, İstanbul, 2 Kasım 1830.

³⁸ AMAE, CADN, Trébizonde, Elçilikten Masson'a, İstanbul, 8 Ekim 1830.

³⁹ Elçiliği (1824-1831). Bkz. J.-L. Bacqué-Grammont-S. Küneralp- F. Hitzel, *Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, Éditions Isis, İstanbul 1991, s. 55-56.

ilerlemeden Trabzon'a gitmek istediğini belirtiyordu. Trabzon'a gitmek için de Avrupalı gemilerin olmadığı bu sularda en makul seçenek, konsolosa göre Türk gemileriyle seyahat etmektir.⁴⁰ 7 Kasım tarihli bir diğer mektupta da Fontanier kendisini Trabzon'a götüreceği bir gemi bulunduğunu⁴¹ ve uygun hava koşullarını beklediğini; fakat halen daha gerekli beratı alamadığını yazıyordu.⁴² İşte tam bu sırada Elçi Guilleminot'un takriri de Osmanlı hükümeti tarafından görüşülüyordu. Nihayetinde Fontanier için gerekli beratların verilmesine karar verildi.⁴³ Konsolosluk beratını alan Fontanier kasım ayının ortalarında Trabzon'a doğru yola çıktı. Fontanier'yi taşıyan gemi bu ayın sonlarına doğru Akçaabat limanına geldi.

II. Fontanier'nin Konsolosluk (Trabzon) Misyonu

Fontanier Trabzon'un ticaretine yönelik olarak ilk kez 1829'da Fransız Dışişleri'ne bir rapor vererek Fransız hükümetinin dikkatini bu tarafa çekmeye çalışmıştı. Bu raporda, kapatılan Trabzon konsoloslğunun yeniden açılmasını ve bu sayede Fransa'nın İran'a yönelik bir pazar bulabileceğini gündeme getirmişti. Fontanier bu teklifin İstanbul'daki Fransız Elçiliği tarafından kabul edildiğini ve kendisinin de bu teklifi ifa etmekle görevlendirildiğini yazmıştı.⁴⁴ Fontanier bu şekilde Trabzon'daki Fransız konsoloslğunun açılmasını kendi teklifine bağlıyordu. Fakat Fontanier'den önce, Fransa'nın Tiflis Konsolosu Gamba'nın İran'a yönelik Gürcistan merkezli ticari planları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu durumun Fransız hükümetini Trabzon'da yeni gelişmeye

⁴⁰ AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople Série D, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Fransız Elçisine, İstanbul, 2 Kasım 1830.

⁴¹ Fontanier yolculuğu için kendi ifadesi ile "her ne kadar çokça tercih edilmese de" bir Türk gemisini tercih etmişti. Bu konuda gemiyi, mürettebatını, yolculuğunu ve sahil kesimini seyahatnamesinde ayrı bir başlıklar halinde, "Navigation sur la mer Noire" ve "Côtes de la mer Noire" anlatma gereği duymuştur. Bkz. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 46-71.

⁴² AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Fransız Elçisine, İstanbul, 7 Kasım 1830.

⁴³ "Trabzon iskelesine gelip giden Fransa tüccar ve adamlarının umur-u hususlarını rüyet etmek üzere ba-berât-ı âli konsolos olan Laffon nam-ı beyzâde bu defa azl ile bu defa yerine yine Françaludan olan takerirde ismi muharrer Fontanye nam beyzâde konsolos nasb ve tayin olunduğu beyanıyla ol babda mersumun yedine bir kâta konsolosluk berat-ı âli ile zabt-i emr-i şerifi ita buyurulmasını França elçisi tarafından işbu takdim olunan takerirde istida olunmuş ve sabıkına verilen berat-ı âli kaydı dahi ibraç kılınmış olub bu makule nasb olunan konsolos vekilleri kendü cinslerinden olmak ve bir berat verip ve ol emr-i âliyi meşrut olmağla bu suretle beyzâde-i mersum Devleti Âliye reayasından olmayub sahib Françalı olduğu halde konsoloslğu için yedine bir kâta konsolosluk beratı ile zabt-ı emri şerif itası ahidnâme-i hümayun şurutu muktezasından olduğu malum oldukları .." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet-Hariciye (C. HR.), 105/5203, 21 Ca 1246/7 Kasım 1830.

⁴⁴ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 227.

başlayan ticaretten pay almaya yönelttiği bilinmektedir.⁴⁵ Zira Fransızlar, İngilizlerin İran transit ticaretine yönelik olarak geliştirdikleri planları yakından takip ediyor ve bu yeni pazarda yer almaya çalışıyorlardı. Rusya'nın 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bölgedeki kazanımları ile ön plana çıkan politik gelişmeler de Fransızların bu yeni konsolosluk vasıtasıyla gözlemlemek istediği hususlardı. Dolayısıyla Fontanier'nin Trabzon'daki misyonunu en iyi şekilde anlamak için öncelikli olarak Fransız dışişleri tarafından hazırlanarak kendisine verilen talimatlara bakmak gerekmektedir.

Diplomasi tarihinde özellikle elçilere verilenlerle öne çıkan ve elçilerin misyonlarını ifade eden talimatlar aynı zamanda elçilere bağlı olan diğer diplomatik temsilcilikler için de hazırlanmaktaydı.⁴⁶ Fontanier'ye verilecek talimatlar için de bir hazırlık devresinin olduğu görülmektedir. Bu süreçte ilk olarak bu talimatların neye yönelik olacağı tespit edildi.⁴⁷ Bu taslak metne göre Trabzon konsolosluğunun bulunduğu konum itibarıyla önemli bir görev yeri olduğu, özellikle Erzurum'un üç büyük devletin sınırlarının kesiştiği bir bölgede yer aldığını belirterek, 1830'da devam etmekte olan sınır görüşmeleri nedeniyle bölgede hâkim olan politik hava üzerinde duruluyordu. Özellikle bu politik öneminden dolayı konsolosun Erzurum'a gitmesi hatta konsolosluğu buraya taşıması tavsiye ediliyordu. Bölgenin siyasetini etkilemesi bakımından sınırda yer alan aşiretlerin sürekli yer değiştirmeleri ve neden olduğu sorunlara değinilerek Fontanier'nin bunların şefleri ile bağlantı kurarak bu sorunlara engel olabileceği vurgulanıyordu. Eyaletin idaresi hakkındaki taleplerin yanında Fontanier'nin İran ile ilgili meselelerde İngilizler ile işbirliği yapabileceği de belirtiliyordu. Fakat Fontanier'nin ticari konularda takip etmesi gereken yol ise “*en zor görev*” olarak niteleniyordu. Fransız konsolosuna, Fransız mallarının kârlı bir şekilde satılabileceği bir zemin aramalı ve bu ticarete hangi Fransız mallarının konu olabileceğini tespit ederek ticaretin önündeki engeller hakkında gerekli bilgileri yetkililere aktarmalıydı. Fontanier'ye hatırlatılan bir diğer husus da onun Katoliklerin hamisi bir devletin konsolosuna olarak Katolikler üzerindeki Fransız

⁴⁵ Gamba'nın bu bölgedeki çalışmaları için bkz. C. Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale*, Paris 1826; Fransızların Gürcistan üzerinden İran'a yönelik ticari projeleri ve bunların sonuçları hakkında bkz. Jean-Louis Regemorter, “Le mythe génois en mer Noire: la France, la Russie et le commerce d'Asie par la route de Géorgie (1821-1881)”, *Annales Économies, Sociétés, Civilisations*, 3 (1964), s. 492-521; Özgür Yılmaz, “19. Yüzyılda Trabzon'da Fransız Ticareti ve Yatırımları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/15 (2013), s. 53-54; Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1980, s. 122-123.

⁴⁶ Örnek olması bakımından Pierre Duparc, *Le Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, Turquie*, Tome XXIX, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1969.

⁴⁷ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, « *Projet d'instruction pour le vice consul de Français à Trébizonde* »

himayesini göstermekten geri durmamasıydı.⁴⁸ Çerçevesi bu şekilde belirlenen Fontanier'nin misyonuna ilişkin olarak 10 Haziran 1830 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı Polignac'ın imzasını taşıyan 37 sayfalık talimat bize daha aydınlatıcı bilgiler vermektedir.⁴⁹

Ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar geniş bir çerçevede hazırlanan talimatlarda öncelikli olarak dikkat çeken nokta Fontanier'nin seçilmesi hakkındaydı. Fontanier'nin daha önce Doğu'da edindiği tecrübeyle Trabzon'da kuracağı konsolosluk, Fransa'nın Anadolu'nun bu kısmı ile olan ilişkileri için bir vasıta olarak görülüyordu. Bu noktada Osmanlı-Fransız ticaretine ilişkin uzun bir değerlendirme yapıldığını görmekteyiz. Buna göre 1791'de Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret, 38 milyonu ithalat ve 32 milyonu da ihracat olmak üzere toplam 70 milyon franktı. Devrim döneminde tamamen kesilen ticari ilişkiler 1814'teki barış ile başlasa da, iki ülke arasındaki ticaret hacmi çok düşük oranda kalmıştı. 1816-1817'deki verilere göre ithalat 11 milyon; ihracat da 12 milyon frank civarlarındaydı. 1827 yılı verilerinin (23.243.929 frank ithalat; 13.929.55 frank ihracat) daha yüksek olmasına rağmen Fransız ticaret hacminin memnuniyet verici olmadığı vurgulanıyordu. Osmanlı-Fransız ticaret hacmindeki bu memnuniyetsizliğin nedeni olarak, Osmanlı ülkesindeki eyaletlerde görülen fakirleşme, Fransa'nın Amerika'daki kolonilerini kaybetmesi ve Fransız pamuklu ürünlerinin Osmanlı ülkesindeki pazar payının kaybedilmesi gösteriliyordu. Diğer bir neden ise Fransız hükümetinin 1814'ten beri uygulamış olduğu kararsız ticaret politikalarıydı. Talimatlarda, Fransız ticaretinin içinde bulunduğu bu durumdan kurtulması için Fransız tüccar ve müteşebbislerin Marsilya ile bağlantılı olarak izlemesi gereken adımlar belirleniyordu. Bu çerçevede Fontanier'nin görevi Fransa'nın uzun zamandan beri ticaret yapmak istediği Trabzon'da ve uygun bir gümrük politikası sergileyen İran'da Fransız ticareti için yeni pazarlar elde etmektir. Bunun yanında Rusya'nın Kafkasya'da getirmiş olduğu gümrük muafiyetlerinin istenilen neticeleri vermediği ve bunların kaldırıldığı üzerinde durularak,⁵⁰ Rus yolunun bu uygunsuzluğuna karşın Erzurum merkezli İran ticaret yolunun daha makul olduğu belirtiliyordu.

⁴⁸ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, « *Projet d'instruction pour le vice consul de Français à Trébizonde* »

⁴⁹ Talimatların kısa bir değerlendirmesi için bkz. Faruk Bilici, "La France et la Mer Noire sous la Restauration", *Enjeux Politiques, économiques et Militaires en Mer Noire (XVe-XXIe Siècles)*, Dir. F. Bilici, I. Candea, A. Popescu, Braïla: Editions Istaros, 2007, s. 670-674.

⁵⁰ Burada bahsedilen, Rus çarı tarafından çıkarılan bir ukaz (*kararname*) ile 1821'de Kafkasların günündeki Rus eyaletlerine uygulanan ve 1832 yılında, Kafkas ötesindeki yerli tüccarları teşvik etmenin yanı sıra İngiliz ve Fransız mallarının bu bölgeye ithalini sınırlamak amacıyla kaldırılan bazı vergi muafiyetleriydi. Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: The Rise and Decline of A Route", *International Journal of Middle East Studies*, I (1970), s. 22; Bu durum doğal olarak Gamba'nın Tiflis'teki misyonunu da etkilemişti.

Fakat bölgede cereyan eden savaşların ticaretin önünde bir engel olduğu ve ticaretin güvenli bir ortama ihtiyacı olduğu vurgulanıyordu.⁵¹

Polignac imzalı talimatlarda ticaret ile ilgili hususlarda Fontanier'nin daha yoğun bir mesaisinin olacağı görünüyordu. Fontanier, Anadolu'da ve İran'da, Fransız ticaretine avantaj sağlayacak konularda hükümetini bilgilendirecek ve bu konuda kendi kişisel çabalarını da ortaya koyacaktı. Konsoloslugu tesis ettikten sonra Trabzon ve civar bölgelerde seyahatlere çıkarak bu bölgelerin sunacağı ticari kaynakları tanıyacak ve buraların ileri gelenleri ile bağlantı kuracaktı. Konsolos, İstanbul'dan İran'a gönderilen malların takip ettiği yollar, bunlar üzerindeki engeller ve bu hatta ticareti kolaylaştıracak unsurlar hakkında bilgi verecek; son Osmanlı-Rus savaşı ile Osmanlı-İran arasındaki bağlantıyı kesen Rusya'nın bu bölgelerdeki kazanımlarını ve İran ticaretini kendi tarafına çekmeye yönelik çalışmalarını da Fransız hükümetine bildirecekti. Bu amaca yönelik olarak İran ile Anadolu arasında alternatif bir ticaret güzergâhı bulunmaz ise Fontanier Rus sınırından içeri sızacak ve burada gümrük oranları, karantinalar ve ticaretin önündeki diğer engelleri belirleyecekti.⁵²

Fontanier'ye, İran'da Fransız ticaretini geliştirmek için İran'ın Osmanlı sınırındaki eyaletlerinin idarecileri ile bağlantıya geçme yetkisi de verilmişti. Bu bağlamda Erzurum'u konsolosluk için bir merkez yaparsa zaman zaman gerekli bilgileri toplamak, Fransız ticaretinin gerekli kıldığı tedbirleri almak için "diplomatik misyonunu belli etmeden" İran'a seyahate çıkması faydalı bulunuyordu. Bunun yanında Fontanier'nin Fransız tüccar ve müteşebbisleri bu yeni pazarlara çekmek gibi bir görevi de vardı. Fontanier burada Fransız mallarının sahip olduğu avantajları Fransız tüccarlara gösterecek, piyasaya hâkim olan yabancı mallar ile Fransız mallarının rekabet gücünü araştıracaktı. Lâkin Fransızların Anadolu sahillerinden alabilecekleri çok fazla bir mal olmadığı için bu ticaretin kolay kolay geliştirilemeyeceği de belirtilmekteydi.⁵³ Bu bakımdan Trabzon'da, Fransa'nın dikkatini çeken yegâne mal da ihracatı yasak olan bakırdı.⁵⁴ Bakır ihracatının sadece kaçak yollarla yapıldığı, Avrupalılar ile iş yapmaya alışkın olmayan Karadenizli tüccarlar ile bu yasak ticareti yapmanın daha da tehlikeli olacağı vurgulanıyordu.⁵⁵

⁵¹ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, « *Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde* », Paris, 10 Haziran 1830

⁵² Aynı belge.

⁵³ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 225.

⁵⁴ Talimatlarda da belirtildiği gibi bakır Fransızların Trabzon piyasasında en çok ilgilendikleri mallardan biriydi. İhracı yasak olan bakırın 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'ya ihraç edilmeye başlandığı ve başlıca müşterisinin de Fransa olduğu görülmektedir. Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 219-220.

⁵⁵ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, « *Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde* », Paris, 10 Haziran 1830.

Fontanier'nin gayrimüslimler için de bazı sorumlulukları vardı. Yukarıda da değindiğimiz gibi Katoliklerin hamisi bir devletin temsilcisi olarak bu gücü göstermekten geri durmaması isteniyordu. Muhtemelen son Osmanlı-Rus savaşında Türklerin elinde olan Hıristiyan esirlerin serbest bırakılması için aracı olması isteniyordu.⁵⁶

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bütün dengeleri değiştirdiği bölgeye tayin edilen bir konsolos olarak Fontanier'nin mühim politik görevleri vardı. Tiflis ve Bağdat'taki Fransız konsoloslukları arasında kuracağı konsolosluğun stratejik önemi özellikle vurgulanmaktaydı. Tam bu sırada Osmanlı-Rus sınır görüşmeleri yapıldığı için Fontanier'nin bu konuda çok daha itinalı bir şekilde Fransız hariciyesine bilgiler göndermesi, bunun için Osmanlı hükümetinin Erzurum'u geri aldıktan sonra bu şehre giderek Anadolu'nun kaderini etkileyecek önemli olaylar hakkında gözlemler yapması isteniyordu. Sınır ticaretini etkilemesi ve neden olduğu karışıklıklar bakımından siyasi bir özellik kazanan aşiretlerin etkisi üzerinde de duruluyordu. Osmanlı-Rus-İran sınırında yer alan aşiretlerin bu ülkeler arasında sürekli olarak bazı meseleler ortaya çıkardığı için Fontanier'nin yapabilirse bazı aşiret şefleri ile bağlantı kurabileceğinden ve bu şekilde bu aşiretlerin kervanlar üzerindeki yağmalarının önüne geçebileceğinden bahsediliyordu.⁵⁷

Fontanier savaş sonrası Osmanlı-Rus ilişkilerinin geleceği konusunda da dikkatli bir yol izleyecekti. Son savaş ile Osmanlıların Kafkasya'daki otoritelerinin ortadan kalktığından ve yakın bir zamanda bu bölgelerin tam olarak Rus hâkimiyetine gireceği endişesinden bahsedilerek Fontanier'ye muhtemel bir Rus hâkimiyetinin buralarda neden olacağı politik ve sosyal etkileri gözleme görevi veriliyordu. Ayrıca Rusların olası bir savaşta Anadolu'nun hangi bölgesini işgal etmelerinin muhtemel olduğu ve böylesi bir durumda Anadolu'daki Rum nüfusun durumu hakkında gözlemler yapması isteniyordu. Hatta Fontanier, Türk otoriteleri ile olan görüşmelerinde, Türklerin Ruslar ile olası bir karşılaşmadan kaçınmalarının kendi çıkarlarına olduğunu hatırlatacaktı. Fakat bunu yaparken de Trabzon'daki idareciler ile her konuda mümkün mertebe iyi ilişkiler tesis edecekti.⁵⁸

Fontanier, Erzurum yolunu kullanmaya başlayan “*eşeli rakip*” İngiltere'nin İran ile ilişkileri ve *British East India Company*'nin faaliyetleri hakkında bilgi toplayacak ve bu konuda resmi bir nitelikte olmasa da İngiliz askeri ve sivil görevliler ile görüşmeler yapabilecekti. Fontanier'den, Rus yetkililer ve tüccarlar

⁵⁶ Katoliklerin koruyucusu Fransa'nın temsilcisi olarak Fontanier gerek Trabzon gerekse de İspir gibi civar bölgelerdeki Katoliklerin durumu hakkında elçiliği bilgilendirmekteydi. Bkz. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 29 Nisan 1831.

⁵⁷ *Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde.*

⁵⁸ *Aynı belge.*

ile ilişkilerinde onlara karşı dostane bir yaklaşım sergilemesi isteniyordu. Ayrıca Fontanier'ye Rusların tepkisini çekecek hamlelerden kaçınması ve Rus yetkililere, Asya ile ilgili tüm meselelerde Fransa'nın Rusya ile hemfikir olduğunu göstermesi tavsiye ediliyordu. Bu haliyle İngilizler ile de iyi ilişkiler tesis ederek Hindistan'ın geleceği konusunda her iki taraftan da bilgiler elde etmeye çalışacaktı.⁵⁹

III. Konsolosluğun Merkezi Meselesi: Trabzon veya Erzurum?

Resmi yazışmalara bakıldığında konsolosluğun merkezi olarak Trabzon'un tek başına zikredilmediği görülür. Daha Fontanier'ye verilecek talimatlar hazırlanmadan konsolosluğun adı Trabzon-Erzurum Viskonsüllüğü "*Vice-Consulat de France à Trébizonde et Erzeroum*" şeklinde ifade edilmekteydi.⁶⁰ Fakat yukarıda özetlemeye çalıştığımız talimatların hem ticari hem de politik kısımları aslında, Fransız hariciyesinin kurulacak olan konsolosluğun merkezi olarak Erzurum'u düşündüğünü göstermektedir. Bu bağlamda bizzat talimatlarda da Erzurum'un, İstanbul'dan Tebriz'e; biri Tokat, diğeri de Trabzon üzerinden giden iki yol üzerinde bulunduğu ve bu haliyle iki imparatorluk arasındaki ticaretin önemli bir noktası olduğundan bahsedilerek, şehrin kurulacak konsolosluğunun merkezi olabileceği üzerinde duruluyordu. Bu amaçla Fontanier gizli bir plan çerçevesinde Erzurum'da konsolosluğu tesis etmeye çalışacaktı. Bu görevi gerçekleştirmek için Prenş Abbas Mirza'ya bir mektup götürme bahanesi ile Trabzon'dan Erzurum'a gidecekti.⁶¹ Erzurum'daki ikametini uzatmak için bahaneler ileri sürmekten geri kalmayacak, burada resmi görevini ortaya çıkarmadan paşayı ve ileri gelenleri kendine çekmek için çaba gösterecek ve bu yolla Erzurum'da konsolosluğu kuracaktı. Erzurum konsolosluğun merkezi olduktan sonra Fontanier, Fransız ticaretinin geleceği için İran'daki gelişmeleri daha yakından takip edebilecekti.⁶²

Bu beklentilere sahip olmakla birlikte Polignac, Bâb-ı Âlî'nin şimdiye kadar hiçbir yabancı konsolosun bulunmasına izin vermediği Erzurum'da bir Fransız konsolosuna sıcak bakmayacağını; hatta daha önceki uygulamalara göre, Erzurum'un, Trabzon'daki konsolosluğun sınırlarına bile dâhil olamayacağı endişesini dile getiriyordu. Bu konuda Fontanier'nin bu engelleri aşmak için bazı adımlar atması gerektiği vurgulanıyordu. İşte bu gerekçelerle Bâb-ı Âlî'nin

⁵⁹ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, « *Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde* », Paris, 10 Haziran 1830; Victor Fontanier, *Voyage dans l'Inde et dans le Golfe Persique par l'Égypte et la Mer Rouge*, Vol. I, Ch. Paulin, Paris 1844, s. 64.

⁶⁰ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, «Victor Fontanier », Fontanier'den Dışişleri Sekreterine, Paris, 28 Mart 1830.

⁶¹ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, « *Projet d'instruction pour le vice consul de Français à Trébizonde* »

⁶² AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, « *Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde* », Paris, 10 Haziran 1830.

Erzurum için gerekli fermanı vermeyeceği düşünülerek “*Majestelerinin Trabzon’daki konsolosluğu yeniden açmakla yetindiği*”nden bahsediliyordu.

Fontanier ise Erzurum’un konsolosluk merkezi olamayacağı konusunda önemli tespitler yapmaktaydı.⁶³ Fontanier, Erzurum’da ticari, siyasi ve hukuki görevleri olan bir konsolosun faydalı olabileceğini belirtse de şehrin koşullarının bunun için hazır olmadığını şöyle özetliyordu:⁶⁴

“Erzurum son Rus işgalıyla harap olmuş bir durumdadır. Burada hiçbir Fransız tüccarı yoktur. Burada, Trabzon’daki ticarethanenin bir şubesini açmak isteyen İngiliz konsolos Brant, navlunların kâr oranından yüksek olması nedeniyle bu projesinden vazgeçmek zorunda kaldı. Eğer burada Fransız ticareti olacaksa bu yer ilk olarak Trabzon olabilir. İngilizlerin, bizim ihmal ettiğimiz bir şekilde, Trabzon’da bir ticarethaneleri bulunmaktadır. İngilizlerin Hindistan ile olan haberleşmeleri büyük oranda İstanbul ve İran üzerinden yapılmaktadır. Bundan dolayı İngilizler için imparatorluğun bu tarafında gelen evrakları ve yolcuları alıp gönderecek bir görevliye ihtiyaçları vardır. Erzurum’da bu görev Brant tarafından Zorab adlı bir Ermeni’ye verilmiştir. Aynı şekilde buraya yerleşecek bir Fransız görevli ise, yönlendirebileceği ne bir belge ne de bir yolcu olacağı için faydasız olacaktır”.

Politik bakımdan da Erzurum iyi bir tercih gibi görünmüyordu. Fontanier’ye göre Erzurum, Rusların ve İranlıların sınır bölgesindeki faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olunabilecek bir yerdi; lâkin bu da sadece güvenilir bilgi kaynaklarına bağlıydı. Hiçbir Avrupalının meskûn olmadığı Erzurum’da bu pek de mümkün değildi. Ayrıca Erzurum’un Gürcistan ile doğrudan bir ticari ilişkisi yoktu ve bundan dolayı buradan yeterli bilgi almak mümkün değildi. Bu şartlar altında Fontanier, Erzurum’da bir konsolosluğun gereksizliğini ortaya koymaya çalışmakta, bölgedeki gelişmeler hakkında doğrudan ve daha hızlı bilgi almak için asıl İran’da bir konsolosluk kurulması gerektiğini belirtmekteydi.⁶⁵

⁶³ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, « Victor Fontanier »; Fontanier’in tarihsiz olan bu yazıyı Trabzon’dan yazmış olması muhtemeldir. Zira Brant’ın İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından konsolos tayin edilme tarihi Ocak 1830’dur. Bkz. *House of Lords, the Sessional Papers*, 26 (1835), s. 125; David Wilson, “List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860”, ([http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf)); İngiliz elçiliğinin Brant için berat talebi ise Temmuz 1830 tarihinde yapılmıştı. Bkz. BOA. HAT. 1178/46520, 29/Z /1245/ 21 Temmuz 1830; Brant’a verilen konsolosluk talimatları ise 5 Ağustos 1830 tarihli. Buradan hareketle Brant’ın da 1830’un ikinci yarısında; fakat Fontanier’den daha önce Trabzon’a geldiği ve bazı ticari teşebbüslerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Charles King, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 311.

⁶⁴ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, « Victor Fontanier ».

⁶⁵ Fontanier’in bu tespitine rağmen Fransa-İran arasındaki karşılıklı diplomatik ilişkiler 1850’lerden sonra başlamıştı. Örneğin Tebriz’de bir Fransız konsolosluğu 1866’da

Denizyolu ile başkente oldukça yakın olan Trabzon, Fontanier'ye göre Erzurum'dan daha uygun bir konsolosluk merkeziydi. Hatta İstanbul'da bulunduğu sırada Trabzon'un yükselen ticari önemine işaret etmekteydi. Gürcistan üzerinden ticaret yapmaya çalışan tüccarların başarısız olduğunu, buna karşın on beş Avrupalı tüccarın olduğu Trabzon'un daha fazla dikkat çekmeye başladığını ve Avrupalı devletlerin burada konsolosluk açtıklarından bahsetmekteydi. Şüphesiz burada Fontanier'nin kastettiği Brant'ın İngiliz ve Gherzi'nin Sardunya⁶⁶ konsolosluklarıydı.

Bu süreçte Erzurum'un ticari geleceği için gerek Fontanier'yi gerekse Fransız yetkilileri endişelendiren en önemli gelişme ise reayanın Rus ordusuyla beraber Osmanlı topraklarını terk etmesiydi. Bilindiği gibi Rusya bu savaş ile ilk defa Rumeli ve Doğu Anadolu'da işgal ettiği bölgelerde yaşamakta olan reayayı kendi ülkesine çekme amacıyla bir göç programı uygulamaya koymuştu.⁶⁷ Çoğu sanat erbabı ve ticaretle meşgul olan bu reayanın göçü Rusya'ya, kendi ülkesinde boş bulunan yerlerde yeni yerleşim birimleri oluşturma ve bu yeni gelenlerin işgücünden istifade etme imkânı sağlayacaktı. Bu politika çerçevesinde Ruslar işgal ettikleri bölgedeki reayayı zorunlu bir göçe tabi tuttular. Bu göç sonrasında Erzurum'da ortaya çıkan manzarayı Trabzon'daki konsolos vekili Masson,

“70-80 bin kişilik nüfusu ile İran ve Hindistan ticaretinin önemli bir noktası olan Erzurum, reayanın göçünden sonra en zengin ve gelişmiş nüfusunu kaybetti. Coğrafi konumu ve topraklarının zenginliği her zaman Erzurum'u Anadolu'daki Osmanlı şebirleri içinde önemli bir konumda tutsa da Erzurum öneminden çok şey kaybetmiştir”

sözleriyle dile getiriyordu.⁶⁸ Fontanier'nin de Trabzon'a gelip görevine başladıktan sonra bölgede ticaretin gelişmesi konusunda değindiği konulardan biri de Rusya'ya

açıldı. Bkz. Florence Hellot-Bellier, “France, Relations with Persia 1789-1918”, *Encyclopædia Iranica*, Vol. X, s. 131-136.

⁶⁶ Uzun bir müddet Trabzon'da kalacak olan Gherzi 24 Temmuz 1827'de Cenevizli bir ticarethanenin sahibi olarak Trabzon'a gelmişti. Fransız konsolos vekili Beucher, Gherzi'nin kendisini Sardunya konsolosu olarak tanıttığını; fakat Sardunya ile tuz ticareti yapan bu müteşebbisin elinde atandığına dair ne bir berat ne de bir ferman olduğunu belirtir. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Beucher'den Guillemintot'ya, Trabzon, 24 Temmuz 1827; Fakat Gherzi'nin Sardunya konsolosu olarak tayin edildiğini gösteren beratta, bu konsolosun daha önce Trabzon iskelesinde konsolos vekili olarak tayin edildiğinin belirtilmesi, Beucher'nin Gherzi hakkındaki yorumlarına karşın daha sonra resmi bir sıfat ile Trabzon'da görev yapmaya başladığını göstermektedir. Bu haliyle Gherzi'nin, hem Brant hem de Fontanier'den önce Trabzon'da konsolosluk görevine başladığı görülmektedir. BOA. C. HR. 185/9205, 18 N 1245/13 Mart 1830.

⁶⁷ Bu konuda bkz. Kemal Beydilli, “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, VIII/17 (1988), s. 365-434; Ufuk Gülsoy, *1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1993.

⁶⁸ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Masson'dan Guillemintot'ya, Trabzon, 1 Temmuz 1830.

göçürülen reayaydı. Fontanier, Osmanlı-Rus Savaşı'nın Erzurum'a vurduğu darbenin büyük olduğunu, şehrin bir an önce eski önemini geri kazanması gerektiğini belirtiyordu. Reayanın bu ülkeden çıkarılması ilerde kurulacak olan ticari ilişkilerin önünde bir engeldi. Bundan dolayı Fontanier'nin Rus ordularının her bakımdan harap ettiği Erzurum ile ticari ilişkiler kurmanın zorluğunu ve acil olarak göç eden reayanın ülkesine geri gelmesi gerektiğini ifade etmekteydi.⁶⁹

Fontanier'nin, konsolosluğun merkezinin Erzurum'a taşınması konusunda, Fransız dışişlerinin beklentilerine karşın, Trabzon'a geldikten sonra daha doğru değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. 2 Mayıs 1831 tarihli raporunda Fontanier, Trabzon'da konsolosluğu kurduktan sonra misyonunun diğer bir parçası olan, konsolosluğun merkezini Erzurum'a taşıma konusunda bazı çekinceleri dile getirmekteydi. Fontanier'ye göre, konsolosluk talimatlarını aldığı dönemdeki koşullar ile mevcut koşulların arasında büyük farklar vardı. Erzurum eskisi gibi önemli bir ticari üs değildi; siyasi açıdan da Trabzon gözlemlerin daha iyi yapılabileceği bir merkezdi. Bu şartlar altında konsolosluğu Erzurum'a taşımak, Fontanier'ye göre “*harabeye dönmüş olan bir şehirde sadece Fransız bayrağını konsolosluk binasına dikmeye*” hizmet edecekti. Bu doğrultuda Fontanier, konsolosluk merkezinin, İskenderiye'den sonra en önemli diplomatik yer olarak gördüğü Trabzon'da kalmasını en iyi tercih olarak belirtiyordu.⁷⁰

Yukarıda belirttiğimiz hususların yanında Erzurum'da ciddi bir güvenlik sorunu da bulunuyordu. Fontanier'nin Erzurum'un konsolosluğun merkezi olamayacağı hakkındaki tespitleri İngilizler için de geçerliydi. İran'a yönelik ticari planları Fransızlardan daha erken uygulamaya koyan İngilizler açısından da Erzurum önemli bir merkezdi. Fakat Erzurum'da bir İngiliz konsolosluğunun tesis edilmesi için bir süre daha beklemek gerekti. Bölgedeki İngiliz ticari hâkimiyetinin mimarı James Brant'ın konsolosluğun merkezini Erzurum'a taşıması Nisan 1836'daki atama ile olmuştu. Böylece Trabzon'daki konsolosluk yardımcı statüsüne indirilmiş;⁷¹ Erzurum ise Sivas ve Trabzon'u da içine alan bir konsolosluk bölgesinin merkezi haline gelmişti. Fransızlar açısından baktığımızda ise Fontanier'nin halefi Outrey de Erzurum'da bir Rus ve İngiliz konsolosluğunun var olduğunu belirterek burada bir Fransız konsolosluğu kurulması yönünde talepleri oldu.⁷² Fakat bu 1842 yılına kadar mümkün

⁶⁹ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Genel Sekreterine, İstanbul, 9 Eylül 1830; AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanına, Trabzon, 4 Ocak 1831; Fontanier daha sonraki yazışmalarında Rus tarafında istediğini bulamayıp ülkesine geri gelen Hıristiyanların olduğunu ve bunun bölgeye eski hareketliliğini kazandıracağını ve Hıristiyanların geri gelmesi için Osman Paşa nezdinde girişimlerde bulunduğunu belirtmektedir. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Fransız Dışişleri Bakanlığına, Trabzon, 27 Ocak 1831.

⁷⁰ AMAE, CADC, CCC, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 2 Mayıs 1831.

⁷¹ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 56-57.

⁷² AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Fransız Maslahatgüzarına, Trabzon, 21 Ocak 1837.

olmamış ve 1842'de Erzurum'a konsolos olarak atanan Théodore Goeppe ise 21 Haziran 1843'te şehre gelmişti.⁷³

IV. Fontanier'nin Konsolosluk Faaliyetleri

Fransızlar Fontanier'nin öncülüğünde Trabzon'da Fransız ürünleri için yeni bir pazar aramaya çalışırken İngiliz müteşebbisler ise İran ticareti için daha ciddi adımları çoktan atmışlardı. Daha 1809 yılında Harford Jones, Foreign Office'in dikkatini çekerek Trabzon'dan Tebriz'e kadar uzanan eski kervan yolunun kârına işaret etmişti. Bu yol, Rusya'nın kontrolünde olan Gürcistan yolundan 200 mil daha kısaydı ve tamamen Türklerin kontrolündeydi. Harford Jones, İngilizlerin İran'ın kuzey pazarlarını Rusların elinden alabileceğine inanıyordu. Özellikle Prens Abbas Mirza, Tebriz tüccarlarını Trabzon'a göndererek buraya gelen malları aldıracağına söz vermişti. Bu yol aynı zamanda İran ipeğinin ve diğer ürünlerin düşük maliyetle ihracatının yapılabileceği bir yoldu.⁷⁴ Aynı şekilde 1812 yılında Sir Gore Ouseley, East India Company'nin İran ipeğini Buşir yerine Trabzon'dan gemiye yüklenmesinin kara nakliye ücretini % 2,5'ten % 1'e indireceği ve Trabzon-İngiltere deniz nakliye ücretinin Buşir-İngiltere istikametinden daha ucuz olacağını belirtmişti.⁷⁵ İngiliz maslahatgüzarı Henry Willock yazdığı bir memorandumda Osmanlı Devleti'nin doğusunda yer alan eyaletler ve İran'ın kuzeyi için Trabzon ile İngiltere arasında doğrudan bir bağlantının kurulması gerektiğini ifade etmişti.⁷⁶ İşte bütün bu planların uygulamaya konulması için 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması yeni bir dönemi başlattı. Antlaşmanın 7. Maddesine göre Karadeniz ve Akdeniz boğazları Rus ticaret gemilerine açık olduğu gibi, Osmanlılarla harp halinde bulunmayan devletlerin, Rus limanlarına gelip gidecek ticaret gemilerine de açık olacaktı.⁷⁷ Avrupalı devletlere de tanınan bu ayrıcalık sonrasında Karadeniz'deki ticari faaliyetler de belirgin bir şekilde artış gösterdi. Böylece Karadeniz sadece Osmanlı-Rus rekabetinin gözlemlendiği bir saha değil, büyük Avrupalı güçlerin ekonomik çıkarları için de önemli bir deniz haline geldi.

⁷³ Özgür Yılmaz, "Erzurum Fransız Konsolosu Challaye'nin Kırım Savaşı'ndaki Misyonu", *Uluslararası Sarıkamış Sempozyumu*, 3-5 Ocak 2013 Sarıkamış, (Basılmamış Sempozyum Bildirisi).

⁷⁴ Denis Wright, *The English Amongst the Persians: Imperial Lives in Nineteenth-Century Iran*, I.B.Tauris, London 2001, s. 95-96.

⁷⁵ Issawi, *The Tabriz-Trabzon Trade*, s.19; Üner Turgay, "Ottoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century", *Economie et Sociétés dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- début du XXe siècle)*, der. J. Bacqué, P. Dumont, C.N.R.S., Paris 1983, s. 301, s. 300.

⁷⁶ Turgay, *Ottoman-British Trade*, s. 300.

⁷⁷ Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*, IX/1-2 (1951), s. 139.

İngilizlerin ortaya koyduğu ticari projeler İranlı tüccarlar ve James Brant'ın faaliyetleri ile yavaş yavaş gerçekleşmeye başladı. Bu teklifler sonucunda ilk olarak 1826'da Sittikh Han adlı İranlı bir tüccar Trabzon, Erzurum ve Tebriz'de satılmak üzere İngiliz malları getirtti. Fakat bundan daha da önemlisi James Brant'ın kiraladığı bir geminin Trabzon'a varmasıydı. James Brant'ın Londra firmalar, İstanbul ve İzmir'deki İngiliz tüccarlar ile bağlantıları vardı. Bu gelişmeler Trabzon üzerinden İran'a yönelik bir transit ticaretin yapılabileceğini gösteriyordu.⁷⁸

Temelde Brant'ın da Fontanier'den farklı bir diplomatik bir misyonu yoktu. Sadece Brant'ın atanması bile İngiltere'nin, Karadeniz çevresindeki Rus faaliyetlerine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. İngiliz elçisi Sir Robert Gordon, Brant'a verdiği talimatlarda,⁷⁹ Rusya'nın 1826-1829 yılları arasında Osmanlılar ve İran ile yaptıkları savaşlar sonrasında İngilizlerin nüfuz bölgesine doğru genişlediğinden bahsedilerek, bu genişlemenin Müslüman ve Hristiyan tüm bölge sakinlerinin zihinlerinde yaratacağı etkinin Osmanlı otoritesi açısından doğuracağı sonuçları izlemesi isteniyordu.⁸⁰ Bunun yanında Sir Robert Gordon, Brant'tan, bölgedeki Ermeni ve Laz nüfusun Rusya karşısındaki durumu ve Rus yetkililerin Trabzon'daki ticari ve siyasi çıkarları hakkında tespitler yapmasını istemişti.⁸¹ Özetle Trabzon'a atanan her iki konsolosa verilen talimatlarda da görüleceği gibi, Fontanier ve Brant'ın biri ticari diğeri de politik olmak üzere iki temel görevleri vardı. Fakat siyasi gözlemciler olarak her iki konsolos kendi hariciyelerini bilgilendirmelerine karşın ticari meselelerde kendilerine yüklenen misyonu tam manası ile yerine getiren İngiliz konsolosu oldu.⁸²

İngilizlerin bu girişimlerinden daha Trabzon'a gelmeden haberdar olan Fontanier aslında görevinin zorluklarının farkındaydı. Fransız ticareti için gerekli zeminin oluşmadığı bu bölgede Fontanier'nin bu geniş beklentileri nasıl yerine getireceği konusunda bazı çekinceleri vardı. Bilhassa Rus işgalinin geride bıraktığı yıkım ve Osmanlı-Rus sınırının tam olarak belli olmadığı bu ortamda Trabzon'a gelen malların Osmanlı-Rus sınırının belirlenmesinden sonra sevk edilebileceğini ve bunun da ticareti mağdur edeceğini belirtiyordu. Fakat bu durumda Fontanier'yi umutlandıran gelişme ise İngilizlerin Trabzon-Erzurum

⁷⁸ Issawi, *The Tabriz-Trabzon Trade*, s. 19.

⁷⁹ Talimatlar için bkz. "Sir Robert Gordon to Brant", *The British Library, Archives and Manuscripts*, Add. MS, 42512, "Brant Papers"; King, *Karadeniz*, s. 311.

⁸⁰ Anthony Bryer, "The Last Laz Rising and the Downfall of the Pontic Derebeys 1812-1840", *Bedi Kartlısa*, XXVI (1969), s. 191-210.

⁸¹ King, *Karadeniz*, s. 219-220.

⁸² Fontanier'nin Fransızlar için belirttiği gibi, bu dönemde İngilizler asıl ticari ilişkilerini kurmak istedikleri İran'da da diplomatik temsilcilikler açmışlardı. Brant'ın Trabzon'a konsolos olarak tayin edildiği bu dönemde Keith Abbott Tahran'a konsolos olarak tayin edilmişti. Abbott Türkiye'ye aşına biriydi ve daha önce James Brant ile iş ortaklıkları vardı. Abbott, Brant için Trabzon, Erzurum ve Tebriz'de ticari amaçla çalışmalar yapmıştı. Bkz. Wright, *The English Amongst the Persians*, s. 80-81.

yolu üzerindeki planlarıydı. Fontanier, İngilizlerin Trabzon yolunu tercih etmelerini “*memnuniyet verici bir gelişme*” olarak niteleyerek, İran’da Fransızlardan daha yüksek çıkarları olan İngilizlerin bu yolun tehlike ve risklerini göze almak zorunda olduklarını belirtiyordu. Ne var ki Fransız malları İran pazarında İngiliz ürünleri ile rekabet gücünden yoksundu. Bunun yanında Fontanier İran’daki ticarete hâkim olan İngilizlerin İran’dan Rusya yoluyla yapılacak ihracata engel olabileceğinden de endişe ediyordu. Zira bu durumda İran ile Fransa’nın yeni ticari bağlantılar kurması zor olacaktı.⁸³

Böylesi bir öngörüyle İstanbul’dan hareket eden Fontanier Kasım ayının sonlarında Trabzon’un kış limanı olan Pulathane (Akçaabat) limanına geldi. Gerek arşiv belgelerinden gerekse seyahatnamesinden görüleceği gibi, Trabzon ve çevresinde bu dönemde ciddi bir veba salgını olduğu için Vali Osman Paşa bütün maiyetiyle birlikte Akçaabat’a yerleşmişti. Fontanier, karaya çıkar çıkmaz Vali Osman Paşa’nın kendisini görmesi için adamlarını gönderdiğini; fakat bu şekilde Akçaabat’ta bir kabulden kurtulmak için vakti olmadığı gerekçesiyle hemen Trabzon’a gittiğini belirtmektedir.⁸⁴ Hatta 23 Aralık tarihli mektubunda Fontanier, Akçaabat’ta Osman Paşa’nın huzuruna çıkmayı reddettiğini ve bunu sadece paşanın Trabzon’a döndükten sonra yapacağını belirtiyordu.⁸⁵ Fontanier’in bu talebinin konsolosluğun kuruluşunun daha iyi bir şekilde gösterilmesi için diplomatik bir hamle olduğunu söylemek mümkündür. Fakat daha da önemlisi Fontanier ile Osman Paşa arasında gelişen dostane ilişkilerdi. Bu ilk karşılaşmalarında Fontanier, Osman Paşa’nın tüm taleplerine olumlu yaklaştığını ve aralarında oldukça sıcak bir ilişki oluştuğunu anlatıyordu. Fontanier’in bu kabulünde paşa ve konsolos arasında, Fontanier’in misyonu doğrultusunda bazı konularda görüşmeler yapıldı. Bu görüşmede Osman Paşa, sınır düzenlemeleri hakkında İstanbul’da Tersâne-i Âmire’den geldiğini belirttiği bir haritayı Fontanier’ye göstermiş ve sınır meseleleri hakkında bu ikili arasında uzun bir görüşme gerçekleştirmişti.⁸⁶ Fontanier, bu sınır görüşmeleri için Tufan Ağa’nın Osman Paşa tarafından komiser tayin edildiğini ve bu görüşmelerin çok

⁸³ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier’den Dışişleri Genel Sekreterine, İstanbul, 9 Eylül 1830.

⁸⁴ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier’den Guilleminot’ya, Trabzon, 7 Ocak 1831; Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 71.

⁸⁵ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier’den Copmte Molé’ye, Trabzon, 23 Aralık 1830; Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 96-97.

⁸⁶ Fontanier’in sınır düzenlemeleri hakkındaki yazışmaları daha sonra da devam etmiştir. Fontanier, Vali Osman Paşa vasıtasıyla Osmanlı-Gürcü sınırını düzenleyen haritaları inceliyor, bunların kopyalarını Fransız Dışişleri’ne gönderiyor ve Osmanlı-Gürcü sınırı konusunda Fransız makamlarından gelecek talimatları bekliyordu. AMAE, CADC, Correspondance politique des consuls, (CPC), Turquie, Consulat divers, Tome 1, Fontanier’den Dışişleri Bakanlığı’na, Trabzon, 7 Eylül 1831; Aynı dosya, Fontanier’den Dışişleri Bakanlığı’na, Trabzon, 18 Eylül 1831.

uzun geçeceğinin beklendiğini de not ediyordu.⁸⁷ Görüşmelerde söz konusu olan diğer bir konu da Erzurum'u terk eden reayaydı. Osman Paşa, Fontanier'ye kaybedilen reayanın sayısını yaklaşık elli bin olarak vermektedir.⁸⁸

Aldığı talimatlar doğrultusunda Fontanier, Trabzon'daki görevine başlar başlamaz Prens Abbas Mirza'ya bir mektup yazdı. Mektubunda birkaç yıldan beri kapalı olan Fransız konsolosluğunun kendisi tarafından açıldığını haber vermekte, Fransız hükümetinin amacının sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tarafları ile ticari ilişkiler kurmak değil, İran ile olan ilişkileri de geliştirmek olduğunu Şah'a ifade etmekteydi. Fontanier mektubunda, savaşlar ve karışıklıklara sahne olan bu bölgede, artık komşu imparatorluklar arasındaki barış ile iyi şeylerin beklendiğini vurguluyordu.⁸⁹ Bu doğrultuda Fontanier görevlerinden biri olarak İran'daki gelişmeleri takip etmeye devam edip buradaki gelişmeleri elçilik ve dışişlerine rapor etmeye devam etti. 5 Ocak'ta İran hakkında daha uzun bir rapor hazırladı. Bu raporda, İran ordularının Azerbaycan'daki hareketleri, Türklerle İranlılar arasında mezhepsel farklar, sınır çatışmaları ve Rusların İran'a yönelik siyasetlerine değindi. Fontanier aynı raporda özellikle İngilizlerin uzun zamandan beri İran'daki durumları ve takip ettikleri siyasetin "*ekselanslarının dikkatini daha fazla çekmeyi hak ettiğini*" belirterek İngilizlerin İran'daki ticari faaliyetleri hakkında bazı değerlendirmeler yapmaktaydı.⁹⁰

Fontanier bu politik misyonu çerçevesinde İran'daki gelişmelerin yanında Rusya'nın savaş sonrasında Osmanlılar karşısındaki durumunu da gözlemlemekteydi. Fontanier'nin Rus siyasetine ilişkin gözlemleri Rusların Kafkasya'daki faaliyetleri, Osmanlı-Rus çatışmaları, Rusların Kafkas sahillerindeki hâkimiyeti ve bunun özellikle köle ticareti üzerindeki etkileri üzerineydi. Burada Fontanier'nin özellikle vurgu yaptığı konu da Rusların İran üzerindeki hâkimiyetleriydi. Fontanier, bu durumun sadece Fransa'nın değil

⁸⁷ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 7 Ocak 1831; Fontanier seyahatnamesinde Osmanlı-Rus sınır görüşmeleri, Tufan Ağa ve iki ülke temsilcileri hakkında oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Bkz. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 270-276.

⁸⁸ Gürcistan'a giden reayanın geri dönmelerine izin verilmiyordu. Büyük oranda Ahılkelek'e giden bu reaya burada yeni bir şehrin inşasında çalıştırılacaktı; fakat reayanın dükkân açmaları ve ticaret yapmaları yasaklanmıştı. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 7 Ocak 1831; Oysa, Edirne Antlaşması'nın 13. Maddesi savaş döneminde ülkesini terk ederek karşı tarafın sınırlarına geçen tebaaya 18 ay içinde kendi memleketlerine dönme hakkı veriliyordu. Bkz. Turan, *Edirne Antlaşması*, s. 142.

⁸⁹ Fontanier mektubunda daha önce İran'da yaptığı seyahatler sırasında, şahın gösterdiği misafirperverlikten dolayı teşekkür etmeyi de ihmal etmedi. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Şahzade Abbas Mirza'ya, Trabzon, 17 Aralık 1830.

⁹⁰ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 5 Ocak 1831.

mamul mal üreten İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin bir sorunu olduğunu, olası bir Rus işgalinin İran'daki Avrupa ticaretini de etkileyeceğini ifade etmekteydi.⁹¹ Fontanier, İran ticaretine yönelik olarak Rusların Gürcistan'da⁹² uygulamaya koydukları planların istenilen neticeyi vermediğini, Rusların getirdiği gümrük muafiyetlerinin sona erdiğini, bunun doğal sonucu olarak da Erzurum yolunun İran ticareti için başlıca güzergâh olma özelliğini koruduğunu belirtiyordu.⁹³

Fontanier'nin konsolosluğunun bu ilk dönemlerinde politik misyonuna ilişkin gözlemlerinin yanında, bunlardan daha önemli olduğunu düşündüğü⁹⁴ ticaret hakkında da gözlemler yapmaya başlamıştı. Fontanier İngilizlerin öncülüğünde gelişen transit ticaret hakkındaki her gelişmeyi özellikle rapor etmekte, burada Fransız tüccar ve ürünlerinin durumuna işaret etmekteydi. 4 Ocak tarihli raporunda Fontanier, yeni başlayan ticaret hakkında şu tespitleri yapıyordu:⁹⁵

“Ekselanslarına bildirmekten onur duyuyorum ki, departmanın Trabzon'daki konsolosluğu yeniden açmasına neden olan öngörülerini gerçekleştirilmeye başladı. Doğrusu İran ile yapılan transit ticaretin Erzurum yoluna kaymak zorunda olduğu görülmektedir. Burada üzüntü verici olan ise, Levant'taki diğer yerlerde de olduğu gibi burada da karşımıza çıkan, Fransız tüccarların kendilerine sunulan bu kârlı pazarda en sonda gelmeleridir. Bu iskelede Fransızların uzun süreli ikameti, şimdiye kadar yalnızca yabancıları gördüğüm Trabzon'a Fransız tüccarlarını çekmeliydi. Burada Trabzon'a gelerek Fransız himayesi altında ticarethane açan iki Cenevizli tüccarı da göz ardı etmemek gerekir.”

Elbette ticari konularda Fontanier'nin ilk olarak bahsedeceği örnek İngilizlerdi. Hatta seyahatnamesinde konsolos, kendisinin teklifi ile Trabzon'a gönderildiği sırada J. Brant'ın da aynı şekilde İngiliz dışişlerinden benzer şeyler istediğini; böylece Trabzon'da İngiltere ile Fransa'nın aynı anda, aynı amaçla ve

⁹¹ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 5 Ocak 1831; Fontanier Rusların politikaları konusunda diplomatik misyonunun bir parçası olarak seyahatnamesinde de arşiv belgelerini tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bu konuda konsolos eserinde “*De la politique des Russes en Asie*” ve “*Conséquences du traité d'Adrianople*” başlıkları altında Rus politikaları ve bunların sonuçlarından bahsetmektedir. Bkz. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 2254-285.

⁹² 27 Ocak tarihli uzun raporunda Fontanier, Gürcistan'da İmparator Nikolas'ın ölümüyle sonuçlanan siyasi karışıklıklardan uzun uzadıya bahsetmektedir. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 27 Ocak 1831.

⁹³ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 4 Ocak 1830.

⁹⁴ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 222.

⁹⁵ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 4 Ocak 1830.

denk olabilecek neticeler elde etmek için bir ticari yarışa başladıklarını ifade ediyordu.⁹⁶ Fakat Fontanier'nin yukarıdaki satırları bile bu iki gücün eşit şartlara sahip olmadıklarını göstermektedir. Bunun yanında İngilizler daha evvel harekete geçmişlerdi. Navarin Baskını'nın İstanbul'da neden olduğu diplomatik kriz, Rus, Fransız ve İngiliz sefirlerinin İstanbul'u terk ettikleri dönemde, bu devletlerin İstanbul'da kalan vekilleri⁹⁷ Trabzon'daki Cenevizli tüccarlardan birine konsolosluk beratı vererek burada gelişen ticaretten istifade etmek istemişti. Fakat asıl girişim Sir Robert Gordon'un İstanbul'a dönüşünden hemen sonra James Brant'ın konsolos tayin edilmesi ve ticaret yapma hakkı elde etmesi ile atılmıştı.⁹⁸ Brant kısa sürede Trabzon'da kurduğu ticarethane ile kârlı bir iş çıkarınca Erzurum'a giderek ticaretini sağlamlaştırmaya çalışmıştı.⁹⁹ Brant'ın bu öncü faaliyetleri, o döneme kadar mallarını karayolu ile İstanbul'dan alan İranlı tüccarların Trabzon yoluna dönmelerini sağladı.¹⁰⁰ Bu yeni pazarda Fransız ürünlerinin geleceği açısından bakıldığında ise Fontanier, İngilizlerin bir zamanlar kullandıkları İran Körfezi yerine İstanbul'u tercih etmeye başlamalarından beri aynı yolu kullanan Fransız ürünlerinin payının ciddi oranda düştüğünü belirtiyordu. Buna göre İngilizler 1830'da İran'a 18 milyon franklık mal ihraç ederken Fransızlar sadece 1 milyon frank ihraç edebilmişti. Bu çerçevede Fontanier 3 Mart tarihli raporunda İngilizlerin faaliyetleri hakkında bilgi vermeye devam etti. Fakat konsolos burada, ileride üzerinde duracağımız üzere, İngilizlerin konsolos tayinlerinde izledikleri prosedürden özellikle elçi Guilleminot'ya bahsetme gereği duymuştu. Kendisi ile aynı zamanda Erzurum yolunun kullanılması ve İngilizlerin hem bölge hem de Hindistan'daki ticari

⁹⁶ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 227.

⁹⁷ Ahmed Lütfi Efendi, Fransız, Rus ve İngilizlerin İstanbul'da olmadıkları bu dönemde Felemenk sefirini vekil bıraktıklarını yazmaktadır. Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 75; Turan, *Edirne Antlaşması*, s. 114.

⁹⁸ Trabzon'daki İngiliz konsoloslarının faaliyetleri ve ticari raporları için bkz. Musa Şaşmaz, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, TTK, Ankara, 2014.

⁹⁹ Fontanier bu dönemde Avrupa ticaretinin Trabzon'daki iki temsilcisi olan bu Cenevizli tüccarın ticarethanesi ve Brant'ın ticarethanesinin iş hacmi konusunda "*İlki savaşların harap ettiği bir ülkede ne bir kapital nede önemli bir kredi olmadan orta dereceli bir iş gerçekleştirdi. Diğeri ise gerçek bir şirket gibi büyük miktarlarda mal sahibiydi. Bu şirketin yöneticisi daba başlangıçta, benim tabmin ettiğim gibi, bu limanda önemli bir başarı gösterince büyük kârlar beklediği Erzurum'a hareket etti. Burada olmadığı zamanlarda ona yeni mallar gönderilmeye devam etti*" demektedir. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 4 Ocak 1830; James Brant'ın öncülüğünde Trabzon'da İngiliz ticaretinin gelişimi hakkında ayrıca bkz. Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, s. 183-195.

¹⁰⁰ AMAE, CADC, MD (Mémoires et Documents), Turquie, Tome 74, baron de Boislecotme'dan Broglie'ye, 16 Ocak 1834, s.118; Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 223-224; Charles Issawi, *The Economic History of Iran 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1971, s. 12.

varlıkları için öneriler sunan G. Willock'un bundan dolayı Bağdat veya Basra'ya bir konsolos olarak tayin edilmesinin muhtemel olduğunu belirtiyordu. Trabzon'daki İngiliz meslektaşının faaliyetlerini de takip eden Fontanier, İngiliz bayrağının konsolosluk binasına çekilmesine rağmen resmi makamların Trabzon'da sadece Sardunya ve Fransa'nın konsolosluklarının olduğunu belirtmesine anlam veremiyor ve elçi Guilleminot'nun kendisini İngilizlerin Trabzon'daki durumu hakkında aydınlatmasını istiyordu.¹⁰¹

Fontanier bir taraftan politik misyonu çerçevesinde İran'dan gelen haberleri, Rusların Kafkaslardaki etkinliği, Trabzon eyaletindeki Hıristiyanların durumunu¹⁰² ve Fransa ile Rusya arasında bir savaş halinde Rusya'nın güney eyaletlerinin önemini¹⁰³ raporlarında konu edinirken yavaş yavaş transit bir ticaret merkezinin yükselişine de şahit oluyordu. Konsolos, Trabzon ticaretine dair daha geniş raporlar hazırlamakta, Trabzon'da ithalat ve ihracata konu olan malların tablolarını dışişlerine göndermekteydi. Trabzon üzerine hazırladığı raporda Fontanier, şehrin konumu, yapısı, nüfusu, iklimi, limanı ve Trabzon'un Kafkasya, Gürcistan ve İran için taşıdığı stratejik ve ticari önemi hakkında değerlendirmeler yapmaktaydı.¹⁰⁴ Trabzon limanının kazandığı önemi göstermek için limandaki hareketliliğe ilişkin tablolar hazırlayan Fontanier 1830 yılına kadar 10'dan fazla Avrupalı geminin ziyaret etmediği Trabzon limanına bu sene 26 geminin geldiğini, bu gemilerin Trabzon'a getirdiği malların büyük bir kısmının İran'a ihraç edilecek mamul mallar olduğunu belirtiyordu. Konsolosun hazırladığı tabloya bakıldığında, gelen gemilerin 11 Avusturya; 3 Rus; 2 Sardunya; 3 Toskana; 2 İyon adaları; 3 Napoli; 1 Yunan ve 1 İngiliz gemisi

¹⁰¹ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 3 Mart 1831.

¹⁰² Diplomatik yazışmaları yanında Fontanier'nin Hristiyan tebaa hakkında asıl değerlendirmeleri seyahatnamesinde yer almaktadır. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 152-188.

¹⁰³ « *De l'importance des Provinces Méridionales de la Russie, dans le cas d'une guerre entre elle et la France* » AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 27 Mayıs 1831; Fontanier'nin bu sıralarda bir Fransa-Rusya savaşından bahsetmesi, 1830 İhtilallerinin bir devamı olarak Polonya'da Kasım 1830 isyanının çıkması ve ülkedeki Rus hâkimiyetinin sona erdirilmesinden kaynaklanıyordu. Fakat Eylül 1831'de Varşova'nın tekrar Rus kontrolüne girmesi Fransız kamuoyunda ciddi bir tesir yapmış ve yeni Fransa kralı Louis-Philippe istemeyerek de olsa Polonya meselesine dâhil olmuştu. Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1999, s. 123-124.

¹⁰⁴ AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 2 Mayıs 1831; 5 Mayıs tarihli diğer bir raporunda Fontanier, gelen ve giden şeklinde gemi trafiğinin hızlı bir şekilde arttığını; fakat Rus limanlarından üç aydan beri hiçbir geminin Trabzon limanına gelmediğini not etmektedir. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 5 Mayıs 1831.

olduğu görülür.¹⁰⁵ Sayıları gittikçe artan Avusturya ve Sardunya gemileri İtalya'dan hareket ederek Sicilya'dan tuz yüklemekte ve bu tuzu Anadolu sahillerine sattıktan sonra Rus limanlarından hububat almaktaydılar.¹⁰⁶ Karadeniz'deki deniz ticaretinde bu şekilde hızlı bir yükseliş gösteren Avrupalı gemiler hakkında Bâb-ı Âlî'nin bazı tedbirleri oldu. Trabzon'a gelen fermanların biri Osmanlı tebaasının Avrupalı gemilere mal yüklemesini; ikincisi de İstanbul piyasası için bile, Avrupa gemilerinin hububat alımı ve satımını yasaklamaktaydı.¹⁰⁷ Fontanier bu düzenlemenin henüz bu sularda görülmeyen Fransız denizciliğini etkilemeyeceğini; fakat Avusturya, Sardunya ve İngiliz denizciliğin bu yasaklamalardan çok şikâyet edeceklerini belirtiyordu.¹⁰⁸

Bâb-ı Âlî'nin bu engellemelerine karşın Trabzon üzerinden artan ticarete paralel olarak Avrupalı gemilerin sayısında da artışlar devam etti. Bir yıl sonra Trabzon limanına gelen Avrupalı gemilerin sayısı, 2 Napoli; 10 Rus; 7 İyon adaları, 14 Avusturya; 7 Sardunya ve 2'si İngiliz bandıralı olmak üzere 42'ye yükselmişti. Fakat Fontanier toplam denizcilik verilerinin bununla sınırlı olmadığını, Türk gemilerinin Avrupa gemilerinden iki kat daha fazla olduğunu ve bunların da büyük bir kısmının İran'a gönderilecek mamul malların taşımacılığını yaptığını belirtiyordu. Yine İran'daki İngiliz faaliyetlerine değinen Fontanier özellikle Sadi Han'ın bir İngiliz ticarethanesi lehine tekel elde ettiğini belirtiyordu. Trabzon ticaretinin gösterdiği yükselişe işaret ederken konsolos, yine Fransız mallarının arandığı Trabzon'da bir Fransız ticarethanesinin olmamasının çok üzüntü verici olduğunu belirtmekte, Fransız yün ve ipeklerinin burada iyi bir pazar bulabileceklerini taahhüt etmekteydi.¹⁰⁹ Fontanier'nin ticaret konusundaki talepleri bununla kalmadı. 9 Haziran'da yazdığı diğer bir raporda Trabzon'daki İngiliz ticaretinin gelişimi hakkında daha önemli tespitler yapıyordu. Buna göre İngilizler, İran'da elde ettikleri tekel ile

¹⁰⁵ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 2 Şubat 1831.

¹⁰⁶ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 224.

¹⁰⁷ Klasik dönemden beri stratejik bir önem arz eden hububatın alım-satımı ve ihracatı devletin itina gösterdiği konulardan biriydi. Bu konuda bkz. Robert Anhegger- Halil İnalçık, *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, TTK, Ankara 2000, s. 47,61.

¹⁰⁸ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ya, Trabzon, 29 Nisan 1831; Fontanier 18 Eylül 1831 tarihindeki raporunda ise, Trabzon'daki İngiliz ve Avusturya konsoloslarının elçilikten, kendi gemilerinin Karadeniz sahillerinden serbestçe mal alabileceklerini gösteren birer ferman aldığını ve benzeri bir fermanın Fransızlar tarafından da alınmasını umduğunu belirtiyordu. Bkz. Aynı dosya, Fontanier'den Baron de Varenne'e, Trabzon, 18 Eylül 1831; Nitekim Aralık 1831'de aynı haklardan Fransız gemilerinin de istifade edebileceğini belirten vezaret mektubu elçilik tarafından Fontanier'ye ulaştırılmıştı. Aynı dosya, Elçilikten Fontanier'ye, Tarabya, 1 Aralık 1831.

¹⁰⁹ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Baron de Varenne'e, Trabzon, 15 Ocak 1832.

çoktan Fransızların önüne geçmişlerdi. İngilizlerin Trabzon üzerinden Tebriz'de satılmak üzere getirdiği İngiliz malları çok yüksek bir kâr oranı ile on beş gün içinde satılmıştı. Fakat İngilizler bu kârlı ticarete karşın tüccarların hiçbir gümrük ödememesi ve ticaretin Tiflis yoluna düşmemesi için İran otoriteleri nezdinde çaba sarf ediyorlardı.¹¹⁰ Bu durumda konsolos, daha önce pek çok defa dile getirdiği gibi, Fransızların da mutlaka İran'da geçici görevliler ataması gerektiğini, İngilizlerin elde ettiği bu olumlu sonuçlar çerçevesinde özellikle vurguluyordu. Bu talepleri İranlı tüccarların Fransızlar ile ticaret yapma konusundaki ısrarlarından da kaynaklanıyordu. Bu konuda Fontanier, Tebriz'deki maslahatgüzârin ve Trabzon'da bulunan İngiliz konsolosunun teşebbüsüne rağmen İranlı tüccarların ticari işleri için kendisini görevlendirdiklerini, elinde İstanbul'a gönderilecek beş bin franklık bir mal olduğunu yazmaktaydı.¹¹¹ Burada da görüleceği gibi Fontanier “*yetkisi olmasa da*” bir şekilde kendisini ticari ilişkilerin içinde bulmuştu.

Burada Fontanier'nin durumunu daha iyi anlamamız açısından Fransız konsolosluk sistemi üzerinde bazı kısa bilgiler vermekte fayda vardır. Bilindiği gibi Fransa'nın Levant bölgesindeki ticaret ve konsolosluk ağı Denizcilik Bakanlığına ve Marsilya Ticaret Odası'na bağlıydı. Fakat 18. yüzyılın ortalarında Marsilya ticaret odası bu diplomatik temsilcilikler üzerindeki yetkisini büyük oranda kaybetmişti. 1781'de çıkarılan bir yönetmelik ile Fransız konsoloslukları Marsilya Ticaret Odası'ndan kesin çizgilerle ayrılmış ve doğrudan kralın denetimindeki memurluklara dönüştürülmüşlerdi.¹¹² Bu yeni yönetmeliğe göre konsoloslar sadece dışişleri sekreteri ve ticari konularda müdahil olma yetkisi olmayan elçilikler ile yazışabileceklerdi. Konsoloslar dışişleri sekreterine her yıl ticaret veya denizcilik hakkında raporlar sunmak zorunda olsa da ticaret yapma yetkileri yoktu. Kaynaklarda da belirtildiği gibi bu düzenleme konsolosluk kurumunu asıl amacından uzaklaştırarak ortaçağdaki durumuna gerilettili.¹¹³ Oysa İngilizler 18. yüzyılın sonlarına kadar konsolosluk sistemine müdahale

¹¹⁰ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanı'na, Trabzon, 9 Haziran 1831; Fontanier'nin bu raporuna karşılık gelen dışişleri genelgesinde konsolosun İngilizlerin faaliyetlerini izlemeye devam etmesi ve İran hükümeti nezdinde harekete geçerek, İngilizlerin elde ettiği tüm ayrıcalıkları elde etmesi isteniyordu. AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, Tome 3, Dışişleri Bakanlığı'ndan Fontanier'ye, Paris, 7 Eylül 1831.

¹¹¹ Fontanier bu durumda şöyle bir teklifte bulunmaktadır “*Benden yana kullanılan bu tercih benim Avrupalı tüccarlar için yapmış olduğum girişime ve benim bir tüccar olmayarak onlarla ne rekabete girmeme ne de onlardan komisyon almama bağlanabilir. Doğrusu malların depolanması için bir vergi koymak konusunda yetkilendirilmem gerek; ama bunu burada kurulacak olan bir Fransız ticaretbanesinin yapması ve İran ile kurması daha iyidir*”. Bkz AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanı'na, Trabzon, 9 Haziran 1831.

¹¹² Anne Mézin, *Les consuls de France au siècle des lumières (1715-1792)*, Ministère des affaires étrangères. Direction des archives et de la documentation, Paris 1997, s. 18.

¹¹³ René Millet, « Consuls », *Nouveau Dictionnaire D'Economie Politique*, der. L. Say- M. J. Chailley, Paris 1890, s. 547-558.

etmemişlerdi. Bu sistemde İngiliz konsoloslar, 1581 yılında kurulan Levant Company tarafından atanmakta ve finanse edilmekteydiler. Fransız meslektaşlarının tersine İngiliz konsolosları bu şirketin ortakları olabiliyor, ticaret yapabiliyor ve ithal ve ihraç mallarından % 2'lik bir vergi alabiliyorlardı.¹¹⁴ 1825 yılından itibaren Levant Company'nin konsolosluklar üzerindeki denetimi kaldırılıp ve İngiliz konsoloslukları bu tarih itibarıyla doğrudan hükümetin denetimine alınsa da eski uygulamanın 1830'lu yıllarda istisnai olarak Anadolu'daki konsolosluk ağı örneğinde devam ettiği görülmektedir.

Böylesine bir konsolosluk sistemi içerisinde Trabzon'a gelen Fontanier seyahatnamesinde, Trabzon'daki konsolosluk misyonunun başarısı konusunda resmi yazışmalarda bulamadığımız ayrıntıları ortaya koymaktadır. İngilizlerin, Fransızlarla aynı anda harekete geçmelerine rağmen İran transit ticareti için Trabzon'daki ticarete hâkim olma sürecini açıklayan Fontanier'ye göre burada temel etken, bahsettiğimiz İngiliz ve Fransız konsolosluk sisteminin farklılığıydı. Ona göre İngiliz konsolosları, Fransız konsoloslarının tersine, ticaret yapma hakkına sahiplerdi ve ticaretleri için faydalı gördükleri herkes ile ilişkilerini devam ettirebilmekteydiler. Oysa bir konsolos olarak kendisi sadece dışişleri bakanlığı ile yazışabilmekteydi.¹¹⁵ İngilizler bu tüccar konsolosların her türlü faaliyetini destekler ve onu finanse ederken Fransızlar bunun gibi bir politika izlememişlerdir. İngiliz sisteminde, bu şekilde hem tüccar hem de konsolos olan bu göreviler başarılı olup kendi ticarethanelerini tam olarak tesis ettiklerinde, rakip firmalar buraya gelir ve bundan sonra kamu görevlilerinin ticaret yapması yasaklanırdı. Fontanier bu yöntemle Hindistan Şirketi'nin (*East India Company*) İran Körfezi ve Arabistan'da kurdukları çok sayıda ticarethanenin zamanla genel konsolosluk merkezlerine dönüştüğünü, aynı yöntemin Trabzon, Çanakkale, Halep ve Şam'da uygulanarak çok az bir harcama ile İngiliz ticaretine yeni pazarlar kazandırıldığını vurguluyordu.¹¹⁶ Bu örnekler karşısında Fontanier'nin eleştirilerinin odağında Fransızların takip ettikleri sistemin yetersizliği yer alıyordu.¹¹⁷ Fransız ticaretinin İstanbul ve Bursa'daki pazarların dışındaki

¹¹⁴ Amaury Faivre d'Arcier, *Les oubliés de la liberté. Négociants, consuls et missionnaires français au Levant pendant la Révolution (1784-1798)*, Peter Lang, Paris-Bruxelles 2007, s. 23-27; Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 25-27.

¹¹⁵ Fontanier bu konudaki yorumlarına şöyle devam ediyordu: “Kolaylıkla kabul edilebilir ki bir tüccar kendi ürünleri için pazar olabileceğini düşündüğü bir yerde bir ticarethane kurulduğunu öğrendiği zaman, tüccarın talep etmesi durumunda, ona teminat verilir; fakat bu tüccar burada kendi ticarethanesini kurmanın kolay olmadığını bilir. Bunun yanında bu ülkede hükümet büyük bir garanti vermemektedir. İşte Trabzon tam bu örneğe uygundur. Trabzon mahal olarak mükemmel bir yerdedir; ama burada yerel bir ihtilal olabilir, yollar kapanabilir; veba ve kolera buralarda yaygındır. Buranın dillerini, halkın yaşam biçimini ve kurallarını bilmek gerekir. Bunun yanında burada ikamet edecek birini bulmak da zordur. Bütün tüccarlar, haklı olarak burada bir kurum oluşturmaya muhaliflerdir. Bu engel sadece Fransızlar için değil İngilizler için de geçerlidir”. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 227-229.

¹¹⁶ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 229-230.

¹¹⁷ Aslında Fransız Dışişlerince konsolosların görevlerine yönelik yapılan düzenlemelerde konsolosların ticaret yapabileceği belirtilmese de, Fransız tüccar ve

ticaretten doğrudan istifade edemediğini belirten konsolos özellikle şu hususlar üzerinde durmaktaydı:¹¹⁸

“Eğer Fransızlar tarafından yurtdışında yeni kurumlar tesis edilirse, hükümet bunları korumak için oraya bir konsolos tayin eder. Ya da hükümet bir yerde ticaretin gelişebileceğini düşünürse buraya ticareti çekmek için acenteler gönderir. Ben, Levant bölgesinde bu iki metodun da yetersiz olduğunu göstermek istiyorum. Peki, bu yeni kurumları nasıl tesis etmek gerekir? Şüphesiz hiç kimse İstanbul, İzmir veya diğer büyük şehirlerde yerleşik önemli refah sahibi birinin servetini arttırmak için evini barkını taşıyarak Anadolu'nun münzevi bir köşesine yerleşmesini bekeleyemez. Bu kişiler öncelikle buraya görevliler gönderir; eğer burada ticaret kârlı olursa oraya yerleşilir. Bu yöntem doğal olarak takip edilmesi gereken bir usuldür. Fakat şimdiye kadar hiçbir şey bu şekilde olmamıştır”.

Fransız görevlilerin Levant bölgesinde ticaretle meşgul olmaları yasaklanmıştı; fakat bu sistemde Fransız görevlilerinin yapmış olduğu yazışmalar yeni ticari kurumlar oluşturmak için yeterli değildi. Fontanier'nin belirttiği gibi bu yazışmalar dışişleri ile değil, ticari meseleler ile ilgili en ince ayrıntıyı içerecek düzeyde ticaretten istifade edecek ticaret odaları ile yapılmalıydı. İngilizlerin takip ettiği sisteme göre tüm yazışmalar, ticari faaliyetlerin merkezi olan başkent Londra ile yapılmaktaydı. Fransa'da ise Marsilya, Bordo ve Le Havre bölgelerinin tüccarları, Fransız ticari görevlerinin dışişlerine ticaret konusunda yazdığı raporları görmek için Paris'e gitmek zorundaydı. Fontanier, Fransız konsolosların ticaret yapmalarının yasaklanması konusunda adeta Trabzon'da karşılaştığı kendi durumunu ortaya koyan değerlendirmeler yapmaktaydı. Fransa'daki anlayışa göre bir konsolosun ticaretle meşgul olması bir itibar kaybına neden olabilirdi. Bunun bir derece anlaşılır olduğunu vurgulayan Fontanier'ye göre büyük limanlarda görevli olan konsoloslar, ticaretle meşgul olmaları durumunda kendi yurttaşlarına karşı şüphe duyulacak bir rekabet ortaya çıkarabilirdi; fakat yine de, konsolosun ifadesine göre *“Hiç kimse İzmir'de ticaret yapan Hollanda veya başka bir konsolosun ticaret yapmayan Fransız konsolosundan daha az itibarı olduğunu söyleyemez”*di.¹¹⁹ Konsolosların rekabetinin yaratacağı böylesi bir durum sadece İzmir, İskenderiye belki de Selanik'te, yurttaş tüccarlar için üzücü sonuçlar doğurabilirdi. Bunun dışında Levant bölgesinde, diğer ülkelerin ve özellikle de İngiliz görevlilerin yaptığı gibi, konsolosların ticaret yapabilmeleri kârlı olabilirdi. Bu bağlamda Fontanier temelde ticari birimler olan

vatandaşların hukuki işleri denizcilik ve ticarete yardımcı hususları kapsayan 1814 tarihli yönergeye daha sonra yapılan ilavelerde, konsolosların üç aylık veya yıllık ticaret ve denizcilik raporları gibi ticaretle ilgili konularda daha fazla ilgilenmeleri; 1827'de kurulan Ticaret Bakanlığı vasıtasıyla görevli oldukları yerlerdeki fiyatları, kur farkları ve yerel tekstil ürünlerinin örneklerini göndermeleri isteniyordu. Bkz. *Les Affaires étrangères et le corps diplomatique français, De l'Ancien Régime au Second Empire*, Vol. I, Editions du C.N.R.S., Paris 1984, s. 542-543

¹¹⁸ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 230.

¹¹⁹ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 236.

konsoloslukların “*yüksek birer memuriyet*”ten çıkarılarak ticarete hizmet etmeleri gerektiğini belirterek, Fransız konsolosluk sistemindeki eksiklikleri ve yapılması gerekenleri şu şekilde özetlemekteydi:¹²⁰

“Yeni konsoloslara buldukları yerde başka bir Fransız ticarethanesi açılana kadar ticaret yapma hakkı verilmeli; Konsolosların ticari konular hakkındaki yazışmaları dışişleri bakanlığı ile değil ticaret odaları ile olmalı; Konsolosluk sitemini işleten anlayış bu kurumun kendi karakterinin kaybolmasına ve ona pek çok durumda faydasız bir yargı organı hüviyeti vermektedir. Bu durumda belirtilen uygunsuzlukları ortadan kaldırarak kazanımlar elde etmek memnuniyet verici olacaktır”.

Fontanier görevinin ticari alanda neden başarısız olduğunun savunmasını konsolosluk görevinin bitimden iki yıl sonra yayınladığı seyahatnamesinde bu şekilde dile getiriyordu. Gerçekten de bu ilk senelere ait verileri değerlendirdiğimizde Fontanier'nin bu savunmasını anlamak daha kolay olur. Trabzon'un ticari önemindeki artışa rağmen özellikle ülke bazında bir değerlendirme yapacak kadar kesin verilere sahip olmasak da¹²¹ Edirne Antlaşması Trabzon'un ticaretine önemli bir ivme kazandırmıştı. 1828 yılında Trabzon'un ihracatı 217.500; ithalatı ise 1.105.000 ruble iken bu rakamlar 1830 yılında ihracatta 752.000; ithalatta ise 5.270.000 rubleye yükseldi.¹²² Büyük bir kısmı İngiliz malı olan bu ticaret eşyasının %70-80'lik bölümünü pamuklular, yünlü kumaşlar ve şeker oluşturmaktaydı.¹²³ Fakat yine de Trabzon İran ticareti için bir merkez haline gelememişti. Zira burada İran tüccarlarının aradığı mal çeşitliliği yoktu. Bu yüzden İranlı tüccarlar eskiden beri alışkın oldukları İstanbul piyasası ile bağlantılarını devam ettirmişlerdir.¹²⁴

Fontanier seyahatnamesinde Fransız tüccarların belirli ticari merkezler dışına çıkarak ticarethane kurma konusundaki isteksizliklerini dile getirmişti. Konsolos Trabzon'da da aynı durumla karşılaşmıştı. Trabzon'da yabancı

¹²⁰ Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 237.

¹²¹ Ticarete ilişkin bu dönemdeki kaynak eksikliği kısmen Trabzon'da yeterince yabancı ticarethane olmamasına kısmen transit mal taşımacılığının büyük oranda Osmanlı gemileri tarafından yapılmasından kısmen de malların İstanbul'da gümrükten geçmelerinden kaynaklanıyordu. Örneğin 1830 yılında Osmanlı gemileri tarafından İran'a yönelik yaklaşık olarak 6 milyon franklık bir mal taşımacılığı yapılmıştı. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Baron de Varenne'e, Trabzon, 15 Ocak 1832.

¹²² Turgay, *Ottoman-British*, s. 301.

¹²³ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Baron de Varenne'e, Trabzon, 15 Ocak 1832; Francis Rawdon Chesney, *The Euphrates Expedition*, Longman, Green and Co., London 1868, s. 127; A. Üner Turgay, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 51.

¹²⁴ C. H. Burges, “A Brief Notice Respecting the Trade of the Northern Provinces of Persia, Addressed to T. H. Villiers”, *Iranian Studies*, 16/3-4 (1983), s. 291.

ticarethanelerin ilki James Brant; ikincisi ise 1831'de Rus ve Rum tüccarlar tarafından kurulan ticarethanelerdi. Fontanier, bu ikincisinin Avrupalı ticarethaneler kadar başarılı olamayacağını tahmin etse de bu ticarethanenin varlığı en azından Rus tüccarların Trabzon ticaretine ilgisini yansıtmaması bakımından önemlidir. Bunların yanında 1834 yılında, Tebriz ve İstanbul'daki ticarethanelerin temsilcileri olan üç İranlı tüccar Trabzon'a gelerek burada bir ticarethane kurdu.¹²⁵ Bu ticarethaneler Trabzon'un ticari potansiyelini etkileyecek kadar önemli iş hacmine sahiplerdi.¹²⁶ Fransa tarafında ise Fontanier'den sonra halefi Outrey'nin de şehirde Fransız ticarethanesi kurulması konusundaki çağrılarını devam etti.¹²⁷ Bu dönemde şehirde Fransız himayesinde Cenevizli tüccarlar ticarethane açsa da başarılı olamamışlardı.¹²⁸ Fransızlar adına asıl girişim, 1843 yılında Arnaud'nun şehirdeki ilk Fransız ticarethanisini açmasıydı. Fakat bu ticarethane de Trabzon piyasasında İngiliz ürünleri ile rekabet edemedi.¹²⁹

Yukarıdaki verdiğimiz bu bilgilerden Fontanier'nin, Polignac tarafından kendisine verilen talimatlar doğrultusunda ticari konular hakkında kısıtlı yetkisi nedeniyle çok fazla faaliyet gösteremediği anlaşılmaktadır. Bu durumda Fontanier Fransız müteşebbislerin olmadığı Trabzon piyasasında büyük oranda İngiliz ticaretinin yükselişini gözlemek ve bu konudaki gelişmeleri dışişleri ve elçilik ile paylaşmakla yetinmek zorunda kaldı. Fakat bunun dışında iyi bir politik gözlemci olarak İran, Kafkasya ve Gürcistan'daki gelişmeler hakkında önemli raporlar hazırlayarak hem elçiliğe hem de dışişlerinin politik dairelerine gönderdi. Aldığı talimatların Erzurum ile ilgili kısımları açısından değerlendirdiğimizde ise Fontanier, konsolosluk merkezini Erzurum'a taşımak konusundaki planlarında muvaffak olamadı. Aslında bunda sadece gerekli koşulların oluşmaması değil Fontanier'nin görevi hakkında bazı şikâyetlerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. 27 Ocak tarihli bir raporunda, konsolosluğu tesis etmek, imparatorluğun doğusu, Kafkasya ve İran'daki gelişmeleri takip etmek ve konsolosluğu Erzurum'a taşımak gibi geniş bir yetki ve sorumluluklarla Trabzon'a geldiğini; fakat tüm bu sorumlulukları, İngiliz ve Avusturya viskonsüllerin bulunduğu Trabzon'da vekâleten (*gérant*) atanan bir görevli olarak yürütmenin zor olduğunu ifade ederek viskonsül olarak tayin edilmeyi talep ediyordu.¹³⁰ Konsolosluğunun ilk dönemlerinde yakındığı bir diğer konu da Trabzon'a gelişini takip eden üç ayda elçilik tarafından

¹²⁵ Issawi, *The Tabriz-Trabzon Trade*, s. 112.

¹²⁶ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 12 Ocak 1835.

¹²⁷ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 10 Ocak 1834.

¹²⁸ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 31 Ocak 1839.

¹²⁹ Bu konuda bkz. Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, s. 183-190; Yılmaz, *Fransız Ticaret ve Yatırımları*, s. 53-63.

¹³⁰ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Compté Molé'ye, Trabzon, 27 Ocak 1831; AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 2 Mayıs 1831.

Trabzon'da kaderine terkedilmesi idi. Bu yalnızlığın Trabzon'daki durumunu güçleştirdiğini ifade eden Fontanier, diğer konsolosların nasıl bir haberleşme sistemi izlediklerini göstererek buna duruma bir çözüm bulmaya çalışmaktaydı.¹³¹ Bu şartlar altında bile Fontanier halen daha İran'a yönelik planladığı seyahatten bahsediyordu. İran'daki karışıklıkların ve Osmanlı-Rus sınır görüşmelerinin devam ettiği bir ortamda yapacağı bu seyahatin gereksiz bir harcama olacağını belirten Fontanier asıl şaşkınlığı 21 Mayıs'ta yaşamış olmalıdır. Çünkü Dışişleri Bakanı Sebastiani'den gelen genelge Trabzon'daki konsolosluğun, konsolosluk yardımcılığından bir "konsolosluğa" yükseltildiğini ve daha evvel Rodos konsolosu olarak görev yapan Outrey'nin¹³² buraya "konsolos" olarak atandığını belirtiyordu.¹³³

Fontanier'nin Trabzon'daki misyonu çerçevesinde Outrey'in gelişine kadar görevini devam ettirdiği görülmektedir. Haziran ve Temmuz aylarında da Trabzon'da kalan Fontanier Gürcistan ve İran'daki gelişmeler, Trabzon'daki ticari faaliyetler, bölgedeki Katoliklerin durumu ve eyaletin idaresi hakkında raporlar göndermeye devam etti. Ağustos ayında ise Fontanier'nin hiçbir yazışması ile karşılaşmıyoruz. Bunun nedeni de Trabzon'da etkili olan veba salgını nedeniyle konsolosun Osman Paşa'dan ödünç aldığı bir tekne ile Batum taraflarına bir seyahate çıkmasıydı.¹³⁴ Fontanier'nin bu seyahatinin,

¹³¹ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Guilleminot'ta, Trabzon, 5 Mart 1831.

¹³² Daha sonra da görüleceği gibi, Fontanier Outrey'yi Trabzon konsolosluğu için yeterli bulmasa da 1781 yılında doğan Outrey'nin daha uzun bir diplomatik kariyeri vardı. Bağdatlı olan Georges Outrey Fransa'nın İran ile olan ilişkilerinde de yer almıştı. Outrey, Napolyon döneminde İran'a gizli bir diplomatik misyonla gönderilen Alexandre Romieu'nun tercümanıydı. Daha sonra, 1807'de Napolyon'un İran'a gönderdiği elçi Gardane'nin tercümanlık hizmetinde de bulunmuştu. Aynı yıl Bağdat'a konsolos yardımcısı olarak tayin edilen Outrey, aynı unvanla 1823'te Rodos'a tayin edildi. 1828'de Çanakkale'de konsolos olsa da Trabzon'a atandığı dönemde yine Rodos konsolosu olarak görev yapıyordu. Bkz. AMAE, CADN, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 3151, « Georges Outrey », Hellot-Bellier, *France, Relations with Persia 1789-1918*, s. 131-136; David Vinson, « Napoléon en Perse: la Mission Diplomatique Romieu », *Astrolabe*, 26 (2009) (<http://www.crlv.org/astrolabe/juilletao%C3%BBt-2009/napol%C3%A9-en-perse-la-mission-romieu>)

¹³³ Sebastiani'nin genelgesi şöyleydi: "Bayım, size majestelerinin Trabzon'da daha önce olan konsolosluğu yeniden açtığı ve buraya, daha önce Rodos konsolosu olan Outrey'nin tayin edildiğini bildirmekten onur duyuyorum. Sizden Outrey Trabzon'daki görevine başladığı zaman talimatlarda belirtildiği gibi konsolosluk işlerini ona teslim etmeniz rica ediyorum. Sizinle yapmış olduğum yazışmaları askıya alan bu düzenlemeden siz haberdar ederken, bundan dolayı duyduğum üzüntüyü belirtmek isterim. Geçici olarak size yüklenen bu görev esnasında kralın hizmeti için göstermiş olduğunuz çaba beni çok memnun etti. Size dışişleri bakanlığına gönderdiğiniz ilginç bilgiler için özellikle teşekkür ederim". AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, Tome 3, Horace Sebastiani'den Fontanier'ye, Paris, 21 Mayıs 1831.

¹³⁴ AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Sekreterine, Trabzon, 30 Ağustos 1831; Fontanier Batum taraflarına yaptığı seyahatin bu raporunu

yazışmalarından anlaşıldığına göre Ağustos'un sonlarına kadar sürdüğü görülmektedir. Tam bu sırada Outrey yeni görevine başlamak için İstanbul'a gelmişti. Burada dışişlerine yazdığı raporlarda, yeni görevi için kendisine verilecek talimatları beklediğini ifade ediyordu.¹³⁵ Diğer tarafta ise Fontanier, Outrey'nin İstanbul'a geliş haberi üzerine kendisinin konsolosluğu hemen terk etmesi ve zor bir kış yolculuğu ile karşılaşmaması için hem elçilikten hem de dışişlerinden görevinin başında biraz daha kalmayı talep ediyordu.¹³⁶ Outrey'nin ailevi sebeplerden dolayı Trabzon'a gelişinin geciktiği bu dönemde Fontanier, Outrey'nin Trabzon'a gelişinden sonra kendi misyonunun farklılığından bahsederek bazı evrakları kendisine verip vermemesi konusunda elçiliğin kendisine talimat vermesini istemekteydi.¹³⁷ Fakat bu süreçte Fontanier'nin Trabzon'daki konsolosluğa ilişkin bazı taleplerinin de olduğunu görmekteyiz. Outrey'e verilecek yeni talimatların hazırlandığı bu dönemde Fontanier'ye göre, konsolosluk hakkında yapılması gereken en önemli hamle kuruma asli görevinden başka bir şey yüklememek ve Trabzon konsolosluğuna bir "yararlık" kazandırmaktı.¹³⁸

Fontanier'nin Mayıs 1831'den sonraki, yani Outrey'nin konsolos tayin edilmesi sonrasındaki dönemi faaliyetleri açısından ilk döneminden ayırmak zordur. Bu dönemde konsolos elçilik ile daha sık yazışmaya başlamış ve büyük oranda yazışmalarında bölgedeki siyasi gelişmeleri konu edinmiştir. Bu hadiseler arasında bölgedeki Fransız varlığını ilgilendirmesi bakımından Fransa'nın Tiflis'teki konsoloslu Gamba'nın konsolosluk görevinin Eylül 1831'de sona ermesi vurgulanması gereken bir husustur. Gamba'nın konsolosluğunun sona

1832 yılında yayınlamıştı. Bkz. Victor Fontanier, "Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan", *Bulletin de la Société de Géographie*, 17 (1832), s. 68-82; Aynı raporu 1834'te yayınladığı seyahatnamesine bu kez "*Voyage dans le Lazistan*" başlığı altında eklemiştir. Bkz. Fontanier, *Voyages en Orient de 1830 à 1833*, s. 286-309.

¹³⁵ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Dışişlerine, İstanbul, 26 Ağustos 1831.

¹³⁶ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den Dışişleri Sekreterine, Trabzon, 30 Ağustos 1831; AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den De Varenne'e, Trabzon, 7 Eylül 1831; Fontanier daha sonraki yazışmalarında da Outrey'nin kışı İstanbul'da geçirme kararından çok memnun olduğunu ve kendisinin de kışı Trabzon'da geçirmeyi tercih ettiğini belirtiyordu. Aynı dosya, Fontanier'den De Varenne'e, Trabzon, 22 Kasım 1831.

¹³⁷ Fontanier bu yeni atanma sürecinde Outrey'in bazı uygulamalarından da yakınmaktaydı. Bunların başında Outrey'in konsolosluğun yeni tercümanı olarak Çanakkaleli bir Yahudi'yi tercüman seçmesiydi. Fontanier hiçbir Yahudi'nin bulunmadığı Trabzon'daki konsolosluk için bu atamanın sıra dışı olduğunu ve yirmi beş senden beri konsolosluğun hizmetinde olan Katolik Ermeni Hacı Missir'in bu bu görevi oldukça iyi bir şekilde yerine getirebileceğini ifade ediyordu. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den De Varenne'e, Trabzon, 29 Ekim 1831.

¹³⁸ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Fontanier'den De Varenne'e, Trabzon, 31 Ekim 1831.

ermesi sadece Rusların 1821'de Gürcistan üzerinden yapılacak ticarete getirmiş oldukları on yıllık gümrük muafiyeti uygulamasının sonunun gelmesinden değil Rusların Gürcistan'daki kontrollerinin daha da sıklaşmasından kaynaklanıyordu. Bundan dolayı Fontanier konsolosluğu Outrey'e terk ettiği Temmuz 1832'ye kadar olan yazışmalarında bölgedeki tek Fransız yetkilisi olarak, büyük oranda eyaletin dâhili durumu, Abbas Mirza'nın faaliyetleri, Rusların Gürcistan'daki etkinlikleri gibi bölgedeki siyasi gelişmeleri takip ettiği ve bunları daha düzenli olarak rapor ettiği görülmektedir.

Fontanier'nin görevi fiilen Outrey'nin konsolosluğu teslim aldığı 11 Temmuz'da bitti. Fakat Fontanier, son raporlarını 15 Temmuz'da Fransız dışişlerine gönderdi. Bu raporlarda asıl ilgi çeken husus ise Fontanier'nin yeni politik bir görev talebinde bulunması oldu. Bunun için dışişlerinin Trabzon'daki konsolosluğu, Fransız ürünlerine yeni pazarlar açmak, bölgedeki politik gelişmeleri takip etmek ve Fransa'ya bir etki alanı yaratmak için tesis ettiğini; fakat konsolosluğun bunların hiçbirini elde edemediğini belirtiyor ve yine İngiliz örneğinden hareket ederek asıl İran'da Fransız görevlilerin olması gerektiğini vurguluyordu. Burada Fontanier en uygun aday olarak kendisini ve Gamba'yı göstererek dışişlerine yeni bir yol haritası sunuyordu.¹³⁹ Bu teklifini Anadolu'nun geleceği için de önemli sayan Fontanier'ye göre Rusların yakın bir zamanda tüm Anadolu'yu ele geçirmelerini engellemek için Fransa'nın İran'da müttefikleri olmalıydı. Fontanier'nin bu projesinin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmiyoruz. Fakat daha da ilginç, bu teklifin Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından değerlendirilmeye alınması ve Fontanier'ye verilecek olan bu görevin "*mümkün olduğu oranda, İran'ın kuzeyinde ve Türkiye'nin doğusunda yaşayan Hristiyan halkın oluşturacağı bağımsız bir devletin oluşumuna yardım edebileceğinin*" vurgulanmasıydı.¹⁴⁰ Fontanier'nin teklifiyle Fransız makamlarınca dile getirilen bu tasarı sonuçları itibarıyla 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgedeki siyasi dengeleri ne derece etkilediğini göstermesi açısından yeterlidir. Dolayısıyla 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda yaşayan Ermenilere ilişkin talepler uluslararası arenaya taşınsa da Avrupalı devletlerarasındaki rekabette bu bölge 1830'lu yıllardan itibaren önemli bir nüfuz ve rekabet alanı olmaya başlamıştı.

Geçici konsolos vekili görevinin daimi bir statüye dönüştürülmesini beklerken Outrey'nin konsolos olarak Trabzon'a tayin edilmesinin ortaya çıkardığı hayal kırıklığı Fontanier'nin Outrey'ye karşı tutumunda etkili olmuş görünmektedir. Bunu bizzat Outrey hakkındaki değerlendirmelerden de görebilmekteyiz. Fontanier kendi tecrübelerine dayanarak, Outrey'nin hem İran

¹³⁹ AMAE, CADC, CPC, Turquie, Consulat divers, Tome 2, Fontanier'den Dışişleri Bakanlığı'na, Trabzon, 7 Eylül 1831.

¹⁴⁰ Michel Lesure, "La France et le Caucase à l'époque de Chamil", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 19/1-2 (1978), s. 23; AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, « Victor Fontanier ».

hem de Gürcistan'daki gelişmeleri takip edebilecek bir yetenekte olmadığını ve bu görevi yerine getirebilecek yeterlilikte birinin konsolosluğa gelmesinin Trabzon'da yarım kalan misyonu ile örtüşeceğini belirtiyordu.¹⁴¹ Bunun yanında Fontanier'nin görevini Outrey'e teslim etmesi sürecinde bu iki görevli arasında bazı anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir. Daha Outrey İstanbul'dayken Fontanier Trabzon'daki "özel görevini" ileri sürerek yazışmalarını yeni konsolosa vermeme konusunda bazı talepler dile getirmişti. Bundan dolayı olacak ki, Outrey Trabzon'dan yazdığı ilk raporda da Fontanier'ye verilen talimatları kişisel belgeler olduğu bahanesiyle kendisine vermediğinden bahsetmişti.¹⁴² Fakat Outrey'nin Fontanier hakkında yazdıkları bununla sınırlı değildi. Outrey, Fontanier hakkında daha katı eleştiriler yapmak için onun Trabzon'dan ayrılmasını beklemiş gözükmektedir. Outrey, Fontanier'nin 12 Eylül'de Trabzon'dan ayrılmasından hemen sonra selefini "Trabzon'da kötü hatıralar bırakan" bir görevli olarak tanımlıyordu. Bunun yanında Fontanier kendisine verilen talimatları Ruslar ile sıkı ilişkileri olan Sardunya konsolosu olan Gherzi ile paylaşmasından dolayı güvenilmez bir görevli, konsolosluk tercümanı Missir'e 3.000 kuruş ve İngiliz meslektaş Brant'a bıraktığı 8.000 frank gibi yüklü borç ile de kötü bir amir ve meslektaş olarak gösterilmektedir.¹⁴³

Sonuç

Fontanier'nin bir buçuk yıllık geçici konsolosluk görevinin istenilen oranda başarılı olamaması hakkında bazı tespitler yapmak mümkündür. Öncelikle Fontanier'nin görevini belirleyen talimatlar açısından bakıldığında, bu talimatların sadece Trabzon'da kurulacak bir konsolosluk vasıtası ile gerçekleştirilemeyecek kadar geniş bir çerçevede hazırlandığı söylenebilir. Fontanier'nin bölgenin ve imparatorluğun koşulları hakkındaki tecrübeleri Trabzon'daki görevi için en önemli dayanak olsa da, kısa süren görevi bunun tek başına yeterli olmadığını göstermiştir. Ayrıca Fransızların siyasi ve ticari olarak yeteri kadar temsil edilmedikleri geniş bir bölgede sadece Trabzon konsolosluğu vasıtasıyla nüfuz elde etmeye çalışmaları Fontanier'nin önündeki engellerden biriydi. İşte bu ortamda, Fontanier'nin İran'da Fransız ticari ve siyasi görevlilerin olması yönündeki taleplerini bu etki alanının tesis edilmesi için önemli bir vasıta olarak görmek mümkündür. Bu bakımdan Polignac'ın talimatları Fontanier'nin konsolosluğu döneminde karşılığını bulmasa da, Fransa'nın bölgedeki politikası açısından Fontanier'nin haleflerine yönelik bir yol haritası olarak geçerliliğini korumuştur.

Fontanier'nin ticari misyonu açısından bakıldığında, Fransızların bu yeni ticaret sahasında gerekli altyapıyı tesis etmeden büyük beklentiler içinde

¹⁴¹ Lesure, *La France et le Caucase à l'époque de Chamil*, s. 24.

¹⁴² AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Baron de Varenne'e, Trabzon, 19 Eylül 1832.

¹⁴³ AMAE, CADC, Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel, n° 1642, « Victor Fontanier », Outrey'den Sebastiani'ye, Trabzon 19 Eylül 1832; Lesure, *La France et le Caucase à l'époque de Chamil*, s. 59.

olduklarını söylenebilir. Gürcistan üzerinden İran'a yönelik bir ticaret yapmak için uzun süre mücadele eden Gamba'nın Tiflis konsolosluğunun başarısızlığını düşünecek olursak, Fontanier'nin mevcut koşullarda tek başına bu geniş ticari beklentileri gerçekleştirmesi oldukça zordu. Bu ortamda, İngilizlerin East India Company vasıtası ile İran'daki faaliyetlerini ve buradaki ticari tekellerinin tesis edilmesi ve yükselişini gören Fontanier için bu başarı takip edilebilecek bir modeldi. Fakat Fransızların mevcut konsolosluk sisteminde İngilizler ile yarışmalarının mümkün olmadığı, bölgede uluslararası ticaretin başladığı bu erken dönemde bile ortaya çıkmakta gecikmedi. Bu bakımdan Fontanier'nin Fransız konsolosluk sistemine getirmiş olduğu eleştirilerin haklılığı ve Fransızların bölge ticaretindeki geleceklerine ilişkin öngörülerinin doğruluğu daha sonraki tecrübeler ile ortaya çıktı.

19. yüzyılda Trabzon'daki uluslararası ticaretin büyük bir kısmına İngilizler hâkim olsa da, Polignac'ın talimatlarından ve Fontanier'nin Trabzon'daki beklentilerinden bu iki büyük devletin Trabzon'un ticari potansiyelinden aynı dönemde istifade etmeye çalıştıklarını görülmektedir. Fakat aynı görevle Trabzon'a tayin edilen İngiliz konsolos Brant İngilizlerin beklentilerini oldukça iyi karşılamış ve kısa sürede bölgedeki İngiliz konsolosluk ağını genişletmiştir. Bu çerçevede ticaret yapma yetkisi olmayan Fransız konsoloslar İngilizlerin bu ticari başarısını kıskançlıkla izlenmiştir. Mevcut konsolosluk sisteminden kaynaklandığı görülen bu durum Fontanier'den sonraki Fransız konsolosları için çok farklı olmadı ve Trabzon'da Fransız ticareti istenilen derecede geliştirilemedi. Bu eğilim Trabzon'da sadece 1830'lu yıllarda değil yüzyılın sonuna kadar gözlemlenebilecek bir durumdu.¹⁴⁴

Trabzon'daki görevinin diğer önemli ayağı olan siyasi misyonu açısından ise, Fontanier'nin konsolosluğun merkezini Erzurum'a taşınması aslında iyi bir öngörü ile alınmış bir karardı. Bu şekilde Fransızlar Osmanlı-Rus ve İran sınırında bir siyasi ve ticari bir üsse sahip olabileceklerdi. James Brant'ın Trabzon'da İngiliz konsolosluğunu ve ticaretini yerleştirdikten sonra takip edilen planın bir parçası olarak 1836'da aynı misyonla Erzurum'a giderek burada da İngiliz konsolosluğunu kurması sürecini hatırlayacak olursak, aynı yöndeki bir politika bu erken dönemde Fransız ticareti ve siyaseti için de faydalı olabilirdi. Fakat bu yine Fontanier'nin de belirttiği gibi İran'daki Fransız varlığına ve Fransız girişimcilerin İran transit ticaretine olan ilgilerine bağlıydı. Anadolu'da gittikçe genişleyen bir İngiliz konsolosluk ağını gören Fransız konsoloslar aynı yönde talepler dile getirselere de Samsun ve Erzurum gibi yerlerde kurulan konsolosluklar İngilizlerinki gibi bir başarı elde edemedi. Bu çerçevede Erzurum'da 1842'de bir

¹⁴⁴ Yılmaz, *Trabzon'da Fransız Ticareti ve Yatırımları*, s. 39-63.

Fransız konsolosluğu kurulsun da bu, Fransız ticaretine hizmet etmekten çok, bölgedeki siyasi gelişmeleri takip eden bir “*politik bir üs*” olarak kaldı.¹⁴⁵

Siyasi misyonunun bir parçası olarak Fontanier'nin konsolosluğunun bölgedeki güç dengelerini anlamamız için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgedeki etkileri, Rusya'nın siyaseti ve bu bölgedeki çıkar çatışmalarını anlamamız açısından Fontanier'nin gözlemleri önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda Fransız arşiv kaynaklarında, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bölgede genişleyen Rus etkisinden ve Anadolu ve İran'ın geleceği için Anadolu'nun doğusu ve İran'ın kuzeyini kapsayacak “*bir tampon Hristiyan devlet*” kurulmasından bahsedilmeye başlanması, Avrupalı büyük güçlerin 19. yüzyıldaki Osmanlı siyasetini düşündüğümüzde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu şartlar altında Fontanier siyasi misyonu çerçevesinde iyi bir “*raportör*” olarak bölgedeki askeri ve siyasi hadiseleri gözlemleyerek Fransız makamlarının yegâne bilgi kaynağı oldu.

Fontanier'nin Trabzon'dan Fransız makamları ile yapmış olduğu yazışmalar Osmanlı-Fransız siyasi ve ticari ilişkileri, Fransız konsolosluk sistemi, Fransız-İngiliz rekabeti, Anadolu, İran, Gürcistan ve Kafkasya'daki gelişmeleri anlamamız açısından çok önemli bir zenginlik ortaya çıkarmaktadır. Trabzon'un siyasi ve ticari olarak önem kazandığı bir döneme denk gelen Fontanier'nin konsolosluğunun, Trabzon'da Sardunya, Avusturya ve İngiliz konsolosluklarının yer aldığı bir uluslararası rekabet dönemini ve bir “*taşra diplomasisi*” mefhumunu ortaya çıkardığı görülmektedir. Her bir konsolosun temsilcisi olduğu ülkenin siyasi ve ticari etki alanını genişletmeye çalıştığı bir rekabet ortamında Fontanier iyi bir siyasi ve ticari gözlemci olarak gerek resmi yazışmalarında gerekse de yazdığı seyahatnamesinde Fransa'nın durumunu yansıtmıştır.

¹⁴⁵ Bunu 1848 Eylül'ünde Konsolos yardımcısı olarak Erzurum'a atanan Wiet'nin yazışmalarından da görmek mümkündür. Wiet, yeni görev yerine ilişkin hazırladığı bir raporda Erzurum'un “*bir ticaret şebri olmadığını*”, eyaletin Osmanlı-Rus ve İran sınırında yer alması, bölgedeki Kürt isyanları, Rusya'nın Hristiyanlar üzerindeki etki arayışı ve eyaletin dâhili durumunun bu konsolosluğun politik misyonunu öne çıkardığını belirtiyordu. AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, Tome 1, Wiet'den Dışişlerine, Erzurum, 5 Kasım 1850.

Kaynakça

Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet-Hariciye (C. HR.), 105/5203; 185/9205.

Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa)

a) Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Série Personnel 1ère Série. Dossier Individuel : n° 1642, « **Victor Fontanier** » ; n° 3151, « **Georges Outrey** ».

Correspondance politique des consuls, (CPC), Turquie, Consulat divers, Tome 1.

Correspondance consulaire et commerciale (CCC): Trébizonde, Tome 1-3; Sinop, Tome 1.

Mémoires et Documents: Turquie, Tome 74.

b) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Ambassade, Constantinople, Série D : Trébizonde, Tome 3 ; Sinope Tome 1.

Ambassade, Ankara, Tome 73.

Consulat, Trébizonde: Tome 9, 107.

Diğer Kaynaklar

“Fontanier’s Travels in Asiatic Turkey”, *Museum of Foreign Literature and Science*, XVII (1830), s. 289-300.

“Notice bibliographique de M. Victor Fontanier, correspondant regnicole de l'Académie”, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2/2 (1858), s. 453.

ADITATAR, Funda, “İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1 (2011), s. 1-34.

_____, *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetler (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarından*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.

AHMET LÛTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmet Lûtfi Efendi Taribi*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

ANHEGGER, Robert - İNALCIK, Halil, *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, TTK, Ankara 2000.

ARMAOĞLU, Fahir *19. Yüzyıl Siyasi Taribi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1999.

- BACQUÉ-GRAMMONT, J.-L., - KUNERALP, S. - HITZEL, F., *Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, Éditions Isis, İstanbul 1991.
- BANGE, Christian – CORSI, Pietro - BANGE, Raphaël, “Des pharmaciens assistent au cours des animaux sans vertèbres professé par Lamarck au Muséum (1795-1823)”, *Revue d'histoire de la pharmacie*, 90/333 (2002), s. 95-110.
- BAYRAKTUTAN, Ayşe *Erzurum İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010.
- BEAUVOIS, F., “Victor Fontanier”, *Nouvelle biographie universelle depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, 18 (1858), s. 118.
- BEYDİLLİ, Kemal, “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, VIII/17 (1988), s. 365-434.
- BİLİCİ, Faruk, “La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire : « la porte du harem ouverte », *Méditerranée, Moyen-Orient : deux siècles de relations internationales, recherches en hommages à Jacques Thobie* (dir. W. Arbid, S. Kançal, J.-D Mizrahi, S. Saul), L'Harmattan, Paris 2003, s. 655-676.
- _____, “La France et la Mer Noire sous la Restauration”, *Enjeux Politiques, économiques et Militaires en Mer Noire (XVe-XXIe Siècles)*, Dir. F. Bilici, I. Candea, A. Popescu, Braila: Editions Istaros, 2007, s. 655-676.
- _____, “XIX. Yüzyılın Başlarında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3 (2007), s. 35-47.
- BOUËDEC, Gérard Le - ULBERT, Jörg, *La fonction consulaire à l'époque moderne: L’Affirmation d'une institution économique et politique (1500-1800)*, PU, Rennes 2006.
- BRULEY, Yves, “Jean-Marie Beuscher, Retour de Bagdad ou les aventures d'un drogman à l'époque romantique”, *Conférence*, 25 (2007), s. 683-695.
- BRYER, Anthony “The Last Laz Rising and the Downfall of the Pontic Derebeys 1812-1840”, *Bedi Kartlisa*, XXVI (1969), s. 191-210.
- BURGES, C. H., “A Brief Notice Respecting the Trade of the Northern Provinces of Persia, Addressed to T. H. Villiers”, *Iranian Studies*, 16/3-4 (1983), s. 291.
- CHESNEY, Francis Rawdon, *The Euphrates Expedition*, Longman , Green and Co., London 1868.
- CORDIER, Henri, « Voyage de Pierre Dupré de Constantinople à Trébizonde, 1803 », *Bulletin de la Section de Géographie*, 32(1917), s. 256-264.
- ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümânları”, *Tarih ve Toplum*, 146 (1996), s. 17-23.
- D'ARCIER, Amaury Faivre, *Les oubliés de la liberté. Négociants, consuls et missionnaires français au Levant pendant la Révolution (1784-1798)*, Peter Lang, Paris-Bruxelles 2007.
- DEHERAIN, Henri, « Les premiers consuls de France sur la côte septentrionale de l'Anatolie », *Revue de l'histoire des colonies françaises*, 17 (1924), s. 301-380.

- DUPARC, Pierre, *Le Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, Turquie*, Tome XXIX, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1969.
- ERDOĞRU, M. Akif, “Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları”, *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri* (24-27 Kasım 1998), Gazimağusa 1999, c. II, s. 316-328.
- FONTANIER, Victor, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie*, Librairie de Dumont, Paris 1834.
- _____, “Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan”, *Bulletin de la Société de Géographie*, 17 (1832), s. 68-82.
- _____, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de l’année 1821 à l’année 1829*, Librairie Universelle, Paris 1829.
- GAMBA, C., *Voyage dans la Russie méridionale*, E. Baurdin, Paris 1826.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Konsolos”, *İA*, c. VI, MEB, İstanbul 1985, s. 836-840.
- GÜLSOY, Ufuk, *1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reâyâ*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1993.
- HELLOT-BELLIER, Florence, “France, Relations with Persia 1789-1918”, *Encyclopædia Iranica*, Vol. X, s. 131-136.
- _____, *House of Lords, the Sessional Papers*, 26 (1835), s. 125.
- ISSAWI, Charles, “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830–1900: The Rise and Decline of A Route”, *International Journal of Middle East Studies*, I (1970), s. 18-27.
- _____, *The Economic History of Iran 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1971.
- _____, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1980.
- KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, (çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul 1993.
- KING, Charles, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- KINLI, Onur, *19.Yüzyıl’da Amerika Birleşik Devletleri’nin İzmir’deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006.
- _____, *Les Affaires étrangères et le corps diplomatique français, De l’Ancien Régime au Second Empire*, Vol. I, Editions du C.N.R.S., Paris 1984.

- LESURE, Michel, “La France et le Caucase à l'époque de Chamil”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, 19/1-2 (1978), s. 5-65.
- LEVASSEUR, Emile, *Histoire du commerce de la France*, Librairie Léopold, Paris 1912. s. 19.
- MÉZIN, Anne, *Les consuls de France au siècle des lumières (1715-1792)*, Ministère des affaires étrangères. Direction des archives et de la documentation, Paris 1997.
- MILLET, René, « Consuls », *Nouveau Dictionnaire D'Economie Politique*, der. L. Say- M. J. Chailley, Paris 1890, s. 547-558.
- ÖZKUL, Ali Efdal, “The Consuls and Their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)”, *Turkish Studies*, 8/2 (2013), s. 239-283.
- PILON, Maxime – WEILER, Daniele, *The French in Singapore: An Illustrated History (1819 - Today)*, Editions Didier Millet, Singapore 2011.
- POLATÇI, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- REGEMORTER, Jean-Louis, “Le mythe génois en mer Noire: la France, la Russie et le commerce d'Asie par la route de Géorgie (1821-1881)”, *Annales Économies, Sociétés, Civilisations*, 3 (1964), s. 492-521.
- SAINT-PRIEST, Compte de, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris 1877.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, “Konsolos”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2002, s. 178-180.
- SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara 1999.
- ŞAŞMAZ, Musa, “İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12 (2002), s. 57-97.
- _____, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- _____, “Alfred Biliotti'nin 1885'teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetinde Eğitimin Durumu”, *Tarih ve Toplum*, 163(1997), s. 41-53.
- _____, “İngiliz Kaptan Cooper'ın Kayseri Konsolosluğu (1879)”, *Birinci Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 325-336.
- _____, “İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Stewart'a Göre Antalya 1880-82”, *Prof. Dr. Kazım Yaşar Köpraman'a Armağan*, Berikan Yayınevi, Ankara 2003, s. 564-577.
- _____, “İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)”, *Türkiyat Araştırma Dergisi*, 11 (2002), s. 223-238.

- _____, “Teğmen Ferdinand Bennet’in Kayseri Konsolosluğu 1880-82”, *Üçüncü Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 473-481.
- _____, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, TTK, Ankara, 2014.
- TURAN, Şerafettin, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*, IX/1-2 (1951), s.111-151.
- TURGAY, A. Üner, “Ottoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century”, *Economie et Sociétés dans L’empire Ottoman (fin du XVIIIe- début du XXe siècle)*, der. J. Bacqué, P. Dumont, C.N.R.S., Paris 1983, s. 297-315.
- _____, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 45-73.
- WILSON, David, “List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860”, ([http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf)).
- WRIGHT, Denis, *The English Amongst the Persians: Imperial Lives in Nineteenth-Century Iran*, I.B.Tauris, London 2001.
- YILMAZ, Özgür, “19. Yüzyılın Başlarında Sinop’ta Bir Fransız: Pascal Fourcade’ın Sinop Konsolosluğu (1803-1809)”, *Sinop İli Değerleri Sempozyumu*, 15-18 Mayıs 2013, Sinop. (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi)
- _____, “19. Yüzyılda Trabzon’da Fransız Ticareti ve Yatırımları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/15 (2013), s. 39-76.
- _____, “Erzurum Fransız Konsolosu Challaye’nin Kırım Savaşı’ndaki Misyonu”, *Uluslararası Sarıkamış Sempozyumu*, 3-5 Ocak 2013 Sarıkamış, (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi)
- _____, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.